

Міністерство освіти і науки України

Національний університет «Києво-Могилянська академія»

Факультет соціальних наук та соціальних технологій

Кафедра політології

Бакалаврська робота

Освітній ступінь – бакалавр

На тему: **«РОЛЬ ГРОМАДСЬКИХ АНТИКОРУПЦІЙНИХ
ОРГАНІЗАЦІЙ У ФОРМУВАННІ АНТИКОРУПЦІЙНОЇ КУЛЬТУРИ
УКРАЇНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА»**

Виконала: студентка 4-го року навчання
Спеціальності

052 Політологія

Якобчук Анастасія Володимирівна

Керівник М. В. Чабанна

доцент кафедри політології,

кандидат політичних наук, доцент.

Рецензент С. О. Кисельов,

кандидат філософських наук, доцент.

Бакалаврська робота захищена

З оцінкою _____

Секретар ЕК _____

« » _____ 20__ р.

Київ – 2020 р.

План

Вступ	с. 2 – 5
Розділ 1. Теоретичні засади дослідження феномена корупції.....	с. 6 – 16
1.1 Особливості визначення поняття корупції.....	с. 6 – 11
1.2 Чинники та типи політичної корупції.....	с. 12 – 16
Розділ 2. Загальна характеристика громадянського суспільства..	с.17–33
2.1 Підходи до визначення поняття «громадянське суспільство».....	с. 17–23
2.2 Громадськість як суб'єкт запобігання корупційним злочинам.....	с. 24–33
Розділ 3. Антикорупційна культура як спосіб попередження політичної корупції.....	с. 34 – 48
3.1 Сутність поняття антикорупційної культури.....	с. 34 – 39
3.2 Способи формування антикорупційної культури громадськими організаціями.....	с. 40 – 48
3.3 Шляхи розвитку антикорупційної культури українського суспільства громадськими організаціями.....	с. 49 – 52
Висновки.....	с. 53 – 57
Список використаної літератури	с. 58 – 66
Анотація	

Вступ

Актуальність теми дослідження. Кожна демократична країна характеризується наявністю громадянського суспільства, яке забезпечує вільну участь громадян в управлінні державними справами з метою захисту своїх прав [62]. Українська влада своїми системними діями протягом довгого часу підтверджувала неспроможність вирішення низки суспільно-важливих питань. Зокрема, соціологічні опитування щодо підсумків 2013 року показали, що на думку 71 % населення більшість сфер життя погіршилися [17]. Відповідальність за ситуацію в країні респонденти покладають на Верховну Раду України, як єдиного законодавчого органу, що здобув найвищий рівень недовіри - 53% [17]. Революція Гідності слугує яскравим прикладом кульмінації несприятливого ставлення до влади та намагання громадян мобілізуватись самотужки для вирішення загальних проблем. Не лише вибір геополітичного напрямку країни викликав обурення українців, а політичний режим загалом. На той час корупція стала способом існування та основою функціонування влади. Відповідно до даних дослідження Transparency International у 2013 році, "Барометра Світової Корупції" (Global Corruption Barometer), 36 відсотків українців були готові відстоювати свої права на Майдані саме через проблему корупції в країні. За результатами проведеного Міжнародною фундацією виборчих систем (IFES) наприкінці 2013 року дослідження громадської думки, «корупція увійшла до рейтингу найбільших проблем населення і викликає особливе занепокоєння у 47 відсотків громадян [55]». Дослідженню корупції як соціально-правового явища приділяли увагу як вітчизняні так і зарубіжні науковці: Костенко О. М., Стельмашука Л. С., Дудоров, О. О., Панкратов В. В., Д. Бейлі, Дж. Най., М. Джонстон.

У ході масових дій українців відбулася радикальна трансформація та переосмислення ролі громадянського суспільства, яке висловило протест проти діяльності тодішньої влади та проявило новий рівень самоорганізації. Саме тому тема громадянського суспільства привертає увагу багатьох науковців, які роблять акцент на дослідженні ролі громадськості у формуванні антикорупційної політики, а саме Білецький А.В., Нестерович В.Ф., Косінов С. А., Глушко Є.В., Бусол О.Ю. Крім цього, сучасні вчені зацікавлені у вивченні питання здійснення громадського контролю у сфері запобігання корупційним злочинам: Білецький А.В, Купрій В., Паливода Л. Денисюк С. Ф.

Тим не менше, слід зауважити, що корупція є не лише правовим, економічним, політичним явищем, а ще й соціальним, який включає в себе моральну та психологічну складову [15]. Для багатьох людей корупція стала способом мислення та невід'ємною частиною повсякденного життя [77]. Відповідно, важливою складовою протидії корупції повинна бути концепція формування антикорупційної культури населення. Таким чином, вищеописані факти актуалізували дослідницький інтерес у вивченні ролі громадськості у формуванні антикорупційної культури українського суспільства.

Мета. Метою дослідження є розкрити роль громадських організацій у формуванні антикорупційної культури українського суспільства

Згідно з метою можна сформулювати завдання наукової роботи, які постають перед дослідником, а саме:

1. Розглянути підходи до визначення поняття «громадянське суспільство»;
2. Проаналізувати функції громадянського суспільства як суб'єкту протидії політичній корупції;
3. Описати підходи до визначення поняття «політична корупція»;

4. Пояснити сутність поняття “антикорупційна культура”;
5. Виявити ключові сфери роботи громадських антикорупційних організацій;
6. Проаналізувати діяльність громадських антикорупційних організацій у сфері формування антикорупційної культури українського суспільства;
7. Дослідити шляхи удосконалення формування антикорупційної культури українського суспільства.

Об’єктом дослідження є діяльність громадських антикорупційних організацій в Україні.

Предметом дослідження є розвиток антикорупційної культури суспільства громадськими антикорупційними організаціями в Україні.

Хронологічні межі дослідження визначено 2013 - 2020 рр. Нижня межа дослідження обумовлена початком Революції Гідності в листопаді 2013 року.

Методи дослідження. При написанні роботи, відповідно до мети, завдань, об’єкта й предмета дослідження були застосовані загальнонаукові і спеціальні методи. За допомогою історичного методу проаналізовано створення та діяльність громадських антикорупційних організацій після Революції Гідності. Порівняльний метод став у нагоді при дослідженні ключових сфер діяльності різних громадських антикорупційних організацій. За допомогою соціологічних методів була зібрана і опрацьована інформація щодо залучення громадськості до антикорупційної діяльності. Крім того, у роботі були використані загальнологічні методи аналізу та синтезу, дедукція.

Джерельну базу дослідження становлять дані опитувань Київського міжнародного інституту соціології та соціологічної служби Центру Разумкова, Закону України «Про запобігання корупції», Закон України «Про громадські об'єднання», Законом України "Про доступ до публічної інформації», Законі України від 5 жовтня 1995 р. «Про боротьбу з корупцією», дані опитування співробітників громадських організацій, яке проводилось в рамках дослідження.

Огляд літератури. Дослідження та розкриття даної теми було б неможливим без використання вже набутих знань зарубіжними науковцями як Г. А. Аванесов, Д. Бейлі, Дж. Най, В. Клаверен, Н. Лефа, М. Джонстон, Р. Інглхарта, М. Херсковіц, Е.Ібрагімова. Можна також віднайти ґрунтовні праці на дану тему в українських вчених, а саме О.О. Акімова, Л. В. Білінська, І. М. Ямалнеєва, О. М. Костенко, В.П. Андрущенко, В. Рябченко, Є. Невмержицький, Олена Кіндратець.

Структура та обсяг. Робота складається зі вступу, трьох розділів, висновків, списку використаної літератури та додатків. Загальний обсяг бакалаврської роботи становить 70 сторінок.

Розділ 1. Теоретичні засади дослідження феномена корупції

1.1 Особливості визначення поняття корупції

В умовах високого рівня корумпованості у суспільстві та відсутності наслідків за вчинення корупційних злочинів, громадськість повинна стати суб'єктом запобігання цього негативного явища. Найвідоміший показник рівня сприйняття корупції розраховує міжнародна організація Transparency International. Індекс сприйняття корупції (Corruption Perceptions Index, CPI), який оприлюднюється щороку. 100 балів – найвища оцінка, за якою рівень корупції мінімальний. Відповідно 0 балів – мінімальна оцінка, за якою можна стверджувати, що корупція досягла всіх вершин. Важливо зауважити, що вищезгаданий індекс вимірює корупцію лише в державному секторі, побутову корупцію він не охоплює. Індекс включає 13 досліджень авторитетних центрів. Його розраховують з 1995 року та з 2012 року застосовують оновлену методику. Як зазначають самі дослідники центру, що індекс вимірює саме сприйняття корупції [44]. Адже корупція цілеспрямовано приховується високопосадовцями. Про корупцію найчастіше можна дізнатись внаслідок гучних розслідувань, відкритих справ, судових рішень. Адже прослідкувати за всіма хабарами та домовленостями практично неможливо. Отже, дослідники лише припускають можливий рівень корупції в країні, але важливо пам'ятати про похибку.

У 2019 році Індекс сприйняття корупції не втішний - 30 балів зі 100 можливих, що на 2 бали нижче попереднього показника. Україна посіла 126 місце зі 180 країн та повернулась на рівень 2017 року. Поруч у рейтингу — Киргизстан, Азербайджан та Джибуті [27]. Однак варто нагадати, що перед Революцією Гідності та під час режиму Януковича, у 2013 році Україна мала найнижчий показник - 25 балів, що свідчив про критичний рівень корупції. З того часу поступово країна піднімається за шкалою, однак

очевидно, що попередня влада прикладала недостатньо зусиль у боротьбі з цим негативним явищем. Аналітики центру Transparency International прослідкували, які є спільні фактори притаманні країнам, що долають корупцію: «дотримання верховенства права, незалежність органів контролю та негативне ставлення суспільства до зловживання владою та публічними коштами заради особистої вигоди [27].» Саме тому державним управлінцем варто звернути увагу на міжнародний успішний досвід при розробці та ухваленні публічної політики.

Корупція в сучасних умовах стала чинником, який блокує розвиток країни в цілому, підриває авторитет держави на міжнародному рівні та загрожує національній безпеці. Це явище впливає на різні сфери суспільного життя: економіку, політику, міжнародні відносини, соціальну та правову сфери. За думкою Стельмащука Л. С. «корупція - це негативне явище, яке впливає на три ключові напрямки розвитку держави: політичний (підриває довіру громадян до діяльності державних органів та їх керівників); економічний (призводить до матеріального збагачення окремої особи і водночас до зниження економічної ефективності суспільних процесів), соціальний (порушує права і свободу особистості, руйнує демократичні засади) [64] ». На Світовому економічному форумі 2020 презентували Індекс соціальної мобільності, який показує наскільки соціально-економічні умови впливають на життєдіяльність суспільства. Індекс визначає рівень розвитку суспільства порівняно з нашими попередниками. Головний висновок полягає в тому, що більшість економік не здатні забезпечити умови, за яких громадяни можуть розвиватись. Таким чином, людина обмежена в соціально-економічних умовах, в яких вона народилась. Україна в рейтингу посіла 46 місце з 82 країн. Індекс глобальної соціальної мобільності оцінює п'ять ключових аспектів, одним з яких є захист інституцій, який включає політичну стабільність та сприйняття корупції. Саме за цим напрямом

Україна отримала найнижчу оцінку. Таке негативне заключення ще раз наголошує на сумній ситуації корупції в Україні [82].

Окресливши загальні загрози високого рівня корупції, варто наголосити, що сучасну корупцію прийнято розглядати на трьох рівнях: «побутовому - зумовлена надмірною взаємодією пересічних громадян та чиновників; діловому - зумовлена надмірною взаємодією влади та бізнесу; політичному - викликана недобросовісною, корисловою поведінкою у своїх інтересах верховної влади (законодавчої, виконавчої, судової), що використовує демократичні системи і завдає шкоди інтересам виборців [20]». У своєму дослідженні ми розглядаємо саме останній рівень – політичний.

Вважаємо за доцільне більш докладно зупинитися на особливостях дефініції поняття корупції та підходах до визначення поняття політичної корупції зокрема.

Велика кількість енциклопедій надає визначення поняття корупції як дослівний переклад з латинської «corruption» – «корозія,роз'їдання, руйнування [50]».

Інші дослідники притримуються думки, що термін "корупція" походить від сполучення латинських слів "correi" (кілька учасників зобов'язальних відносин з приводу одного предмета) і "rumpere" (ламати, пошкоджувати, порушувати, скасовувати) [47]. У результаті утворився окремий термін "corruptere", участь кількох осіб, які разом діють на шкоду управління суспільними справами [47].

Уперше в законодавчому полі термін корупція сформулювали у Законі України від 5 жовтня 1995 р. «Про боротьбу з корупцією»: «діяльність осіб, уповноважених на виконання функцій держави, спрямована на протиправне використання наданих їм повноважень для одержання матеріальних благ, послуг, пільг або інших переваг [52]».

У Законі України від 14 жовтня 2014 р. «Про запобігання корупції» корупцію визначають як: «використання особою, зазначеною у частині першій статті 3 цього Закону, наданих їй службових повноважень чи пов'язаних з ними можливостей з метою одержання неправомірної вигоди або прийняття такої вигоди чи прийняття обіцянки/пропозиції такої вигоди для себе чи інших осіб або відповідно обіцянка/пропозиція чи надання неправомірної вигоди особі, зазначеній у частині першій статті 3 цього Закону, або на її вимогу іншим фізичним чи юридичним особам з метою схилити цю особу до протиправного використання наданих їй службових повноважень чи пов'язаних з ними можливостей [54]».

Однак, науковці достатньо критично віднеслись до вищезазначеного визначення за недостатню чіткість його викладення. Зокрема, в аспекті, що прийняття «обіцянки/пропозиції неправомірної вигоди» також зараховується до корупції. Таким чином, законодавцям для здійснення правопорушення достатньо отримати лише усну пропозицію, однак підтвердити її досить важко [49].

Великий тлумачний словник сучасної української мови надає кілька визначень поняття «корупція», а саме:

- «корупція – це діяльність осіб, уповноважених на виконання функцій держави, спрямована на протиправне використання наданих їм повноважень для одержання матеріальних благ, послуг, пільг та інших переваг;
- корупція – це пряме використання посадовою особою свого службового становища з метою особистого збагачення;
- корупція – підкупність, продажність урядовців і громадських діячів [9]».

Проблема корупції вже давно не є місцевим питанням, а транснаціональним явищем, яке впливає на суспільство та розвиток всіх країн одночасно, що зумовлює високу потребу міжнародної співпраці та винайдення загальної методики боротьби [30].

Відтак, «Цивільна конвенція про боротьбу з корупцією», яку Україна підписала 4 листопада 1999 року, але ратифікувала лише 16 березня 2005 року, дає наступне визначення поняттю: «це прями чи опосередковані вимагання, пропонування, дачу або одержання хабара чи будь-якої іншої неправомірної вигоди або можливості її отримання, які порушують належне виконання будь-якого обов'язку особою, що отримує хабара, неправомірну вигоду чи можливість мати таку вигоду, або поведінку такої особи [76].» Конвенція набула чинності для України 1 січня 2006 року. З набуттям для України чинності Цивільної конвенції про боротьбу з корупцією Україна стала сороковим членом Групи держав проти корупції (GRECO) [76].

У зв'язку зі знатною подією, коли Україна стала членом антикорупційного моніторингового механізму Ради Європи, Генеральний секретар Ради Європи Террі Девіс виголосив промову, у якій наголосив, що «Корупція є ворогом демократії, оскільки вона руйнує довіру народу до своїх інституцій», тому уряд України повинен правильно виставити пріоритетність своєї роботи, зважаючи на всі наслідки корупції[71].

Окремі дослідники розглядали корупцію з соціально-економічної точки зору. Зокрема, Н. Ф. Кузнецов, О. О. Дудоров, В. В. Панкратов вважали, що корупція завжди містить економічний аспект. «Саме через призму соціально-економічних функцій державного апарату та спрямованості корупційних явищ у фінансову сферу і виявляється їх сутність [48]».

У той час, як Д. Бейлі переконаний, що вигода не повинна бути обов'язково матеріальною, відтак це може бути певна політична підтримка чи захист [48]. Достатньо розширено підходить до визначення поняття політичної корупції Дж. Най. Науковець визначає корупцію, як «поведінку, що відхиляється від формальних обов'язків публічної ролі під дією приватних матеріальних чи статусних цілей або порушує правила, які забороняють окремі види стосовно приватного впливу [85]». Розглядаючи теорію ринку, дослідники запропонували розглядати політичну корупцію як бізнес. Державні службовці, намагаючись максимізувати свою вигоду вдаються до корупційних діянь. Відтак, посада сприймається, як місце на ринку, де розцінки та можуть змінюватись залежно від попиту та пропозиції. Такої думки притримується В. Клаверен, Н. Лефа [36].

Підсумовуючи, не дивлячись на те, що існує велика кількість різноманітних підходів до визначення поняття корупції, усім дефініціям притаманне спільне розуміння того, що особи, які наділені владними повноваженнями задля власних цілей, матеріальної або іншої винагороди, порушують норми державної установи та відповідно порушують права громадськості. Як соціально-політичне явище корупція негативно впливає на всі аспекти політичного, соціального, економічного розвитку держави та суспільства загалом.

1.2 Чинники та типи політичної корупції

Розглядаючи корупцію в контексті політичних процесів варто виокремити основні її характеристики. Хоча феномен корупції притаманний усім політичним режимам, однак найбільш небезпечне становище переживають країни, які знаходяться в перехідному періоді. До останнього можна віднести Україну. Зокрема, Міжнародний валютний фонд за даними 2019 року за економічною класифікацією країн відніс Україну до групи Emerging and Developing Europe (Нова Європа, яка розвивається) [86].

Процес модернізації в країнах перехідного типу породжує фундаментальну зміну цінностей в суспільстві. «Корупція у модернізованому суспільстві – це переважно не девіація поведінки від прийнятих норм, а навпаки, – девіація норм від прийнятих зразків поведінки» [83]. Відтак, корупція - це прояв неефективності встановлених інститутів в державі [37].

У цілому дослідники виділяють наступні причини виникнення та розповсюдження політичної корупції:

- У країнах з перехідною економікою традиційні форми контролю вже не працюють, а нові правові механізми до кінця ще не інституціоналізувалися та не почали діяти, таким чином створюється середовище для збагачення державних чиновників та приватних осіб;
- Недоліки законодавства. Дуже часто в законодавстві не чітко прописують сфери відповідальності, що дає можливість для привласнення матеріальних ресурсів, які належать суспільству;
- Низький рівень політичної культури суспільства, яка характеризується нормальним сприйняттям корупції на побутовому рівні для вирішення власних проблем;

- Низький економічний розвиток держави, про що свідчать дані валового національного продукту (ВНП) та валового внутрішнього продукту (ВВП);
- Не прозорість системи державного управління, в першу чергу відсутність доступу громадян до відповідної інформації [19].

Натомість науковці О.О. Акімова, Л. В. Білінська спробували виділити групи причин розвитку корупції:

- «політична (замкнутість системи управління, її повільний розвиток, відсутність системи виховання патріотичних почуттів, моральних якостей, поверховість при проведенні антикорупційної політики, відсутність державної ініціативи щодо створення громадських формувань, незалежних недержавних структур для зростання активності населення у боротьбі з корупцією);

- економічна (несприятливий режим діяльності підприємств; відсутність прозорості багатьох економічних процесів; на тлі багатих державні службовці не мають навіть помірного достатку);

- правова (відсутність цілісної системи антикорупційних засобів, невизначеність відповідальності за корупційні діяння, формальний характер чинної системи декларування доходів, неповне визначення суб'єктів, не цілеспрямованість правоохоронних органів щодо виконання правових вимог при виявленні корупційних діянь, викритті винних у їх учиненні);

- організаційно-управлінська (відсутність чіткої регламентації діяльності посадових осіб, поширеність у кадровій політиці випадків заміщення посад через знайомство, відсутність механізмів унеможливлення прийняття на

службу лідерів і членів злочинних угруповань та здійснення ними кар'єри, відсутність окремих працівників, які контролювали б цю сферу);

- соціально-психологічна (нерозвиненість громадянської свідомості, корислива спрямованість державних службовців, професійна та моральна деформація частини керівників, що виявляється у поблажливому ставленні до корупції) тощо» [15].

У своїй роботі ми зосередили увагу саме на останній причині розвитку корупції - соціально-психологічній. Адже аналізуючи сучасний стан суспільства, у протидії корупції велику увагу приділяють вироблення саме правових антикорупційних механізмів, коли культурна складова ігнорується.

Явище корупції є достатньо складним. Різні дослідники здійснювали спроби типологізації політичної корупцію, намагаючись віднайти певну структуру. М. Джонстон у своїй праці «Політичні наслідки корупції» [84] поділяє політичну корупцію на інтеграційну та дезінтеграційну. Інтеграційна корупція пов'язує людей у певну мережу, у якій постійно відбувається взаємодія, та правила якої поділяють всі учасники процесу. У той час коли дезінтеграційна політична корупція може залучати тих, хто включений і тих, хто вилучений з процесу корумпування. Таким чином, автор спробував об'єднати всі типи політичної корупції в чотири основних:

- ★ хабарництво в торгівлі, яке пов'язане з функціонуванням «чорного» ринку, протизаконними фінансовими та майновими операціями, ухиленням від сплати податків, фальсифікацією фінансових документів;
- ★ патронажна система, яка полягає в наданні окремих привілеїв, грошової допомоги, заохочення. Така система здебільшого виникає, коли реалізація незаконних угод концентрується в руках невеликої

- кількості осіб. Відтак, головні учасники патронажної системи намагаються монополізувати владу та встановити повний контроль;
- ★ непотизм (дружба або кумівство) - надання своїм близьким знайомим, родичам, друзям високі посади в системі управління незалежно від загального конкурсу, особливих навиків та здібностей;
  - ★ кризова корупція – корупція, яка породжується в умовах певної кризи. Таким чином, робота бізнесменів в умовах ризику, коли від рішення офіційних органів залежить великий капітал призводить до того, що бізнесмени намагаються просувати свій порядок денний. Результатом може бути великі політичні зрушення, зміна влади та поглиблення вже наявної кризи [84].

Корупція в кожній окремій країні має свої особливості. Встановлення відповідного типу є необхідним для розробки ефективних заходів протидії цього негативного явища. Доктор юридичних наук Костенко О. М. вважає, що українську корупцію варто віднести саме до корупції кризового типу, яка породжена кризою сучасного українського суспільства. Корупція в Україні має свої відмінності, однак найкраще її характеризує саме наявність кризової ситуації [35]. Кожен тип корупції виникає за своїх політичних умов. Звичайно варто враховувати ефект гібридизації, внаслідок чого деякі політичні системи можуть викликати відразу кілька видів політичної корупції [37].

Чинники, які можуть впливати на прояв одного чи іншого типу корупції достатньо багато. Автор виділяє кілька ключових:

- «соціальна прихильність та звичаї, тобто політична культура;
- популярність уряду чи її відсутність;
- родинний зв'язок, який протиставляє норми та обов'язки офіційним правилам;

- ознаки політичного процесу, включаючи швидкість;
- зразки включення та виключення з політичного процесу;
- антикорупційні закони та їх упровадження;
- економічні характеристики, такі як рівень економічного розвитку і відносний розмір державного сектору» [37].

Корупція кризового типу дуже небезпечна, адже вона здатна швидко розвинути внаслідок поглиблення кризи українського суспільства, нівелюючи вже впроваджені економічні, політичні, соціальні реформи в країні. Доктор юридичних наук, Костенко Олександр пояснює виникнення вищеописаного типу корупції саме «соціальним безкультур'ям» [16] громадян, а не лише недосконалістю законодавства. За думкою автора саме цей тип корупції є загрозою української нації. Відтак, велика кількість проблем, які виникають на державному рівні та постають на порядок денний мають в собі «корупційний компонент» [16].

Отже, для впровадження успішної протидії політичній корупції в першу чергу необхідно розуміти її особливості в кожній окремій країні. У своєму дослідженні ми користуємось типологізацією, яку запропонував М. Джонстон у своїй праці «Політичні наслідки корупції [84]». За всіма ключовими ознаками в Україні можна спостерігати корупцію кризового типу.

Розділ 2. Загальна характеристика громадянського суспільства

2.1 Підходи до визначення поняття «громадянське суспільство»

Розвинене громадянське суспільство є запорукою демократичних перетворень та розвитку країни в цілому [62]. Відтак, саме Революція Гідності, яка розпочалась в листопаді 2013 року, призвела до політичних змін та дала потужний поштовх для розвитку, формуванню нового рівня громадянського суспільства.

Ще в середині 17 століття Жан-Жак Руссо сформулював теорію суспільного договору, яка пояснює походження влади, як договору між людьми, які добровільно віддають частину своїх свобод державі, в обмін на захист своїх прав [21]. Однак, з часом суть цього поступово втрачалась, політичну владу почали сприймати, як майданчик для задоволення власних потреб, а не суспільних. Стаття 5 Конституції України стала лише формальністю, де чітко вказано, що «носієм суверенітету і єдиним джерелом влади в Україні є народ [32].» Тим не менше, народ не мав впливу та доступу до влади, зокрема до прийняття рішення. Влада перестала відповідати на потреби суспільства та знаходилась в гонитві лише за власним зиском, що фактично делегітимізувало її. Такий критичний стан вмотивував небайдужих громадян об'єднати зусилля для вирішення суспільних проблем.

За світовим індексом сприйняття корупції «Transparency International» Україна в 2013 році опинилась 144-му місці в світі серед 178 держав – разом з Камеруном, Іраном, Нігерією, Центральною Африканською Республікою та Папуа Новою Гвінеєю та була в групі «підвищеного ризику [26]». Всі вищеописані показники свідчать про те, що тодішня влада була неспроможна захистити належним чином права громадян та відповідати на суспільні запити, які тоді виникали. Корупція та організована злочинність пов'язана з нею, тією чи іншою мірою стосується кожного пересічного

громадянина та є головною загрозою перспективи розвитку українського суспільства. Саме тому вона стала однією з ключових причин виходу тисячі українців на Майдан Незалежності та початку Революції Гідності 2013 року. Під час активних подій на Майдані, за думкою багатьох дослідників, громадянське суспільство здобуло новий рівень колективної єдності та самоорганізації. Саме завдяки активізації громадянського суспільства в Україні розпочалося реформування ключових сфер. Зокрема, В. Ф. Нестерович вважає, що події 2013-2015 років показали великий потенціал громадськості. У своїй роботі він відзначає: «Громадськість стала тією рушійною силою, яка у складний для держави та суспільства час змогла зберегти та забезпечити продовження європейського розвитку України, стала стержнем до консолідації Української нації, а також суттєво допомогла захисту територіальної цілісності та державного суверенітету України [40].» До прикладу, для підтвердження своєї думки автор наводить волонтерські угруповання, які допомагали активістам на Революції Гідності та війні на Донбасі. На той час звичайні групи населення взяли під свою відповідальність вирішення нагальних проблем держави. Волонтери щоденно поставляли необхідні ліки, засоби гігієни, теплий одяг та продукти харчування. Саме слово «волонтер» запозичене від французького *voluntarius* (*voluntas* – вільне волевиявлення) [42]. Робота за покликом душі, без примусу та тиску, добровільне бажання проявити свою громадянську позицію та допомогти людям. У 2019 році людство відзначало 160-річчя з виникнення волонтерського руху. Прийнято вважати 1859 рік його початком, коли громадський діяч Жан Анрі Дюнан ініціював створення Міжнародного комітету Червоного Хреста – організації, що на добровільних засадах надавала першу медичну допомогу пораненим під час австро-італо-французької війни [72].

Науковці підтримують думку, що саме Євромайдан активізував людей, показав їх можливості та потенціал. В. В. Кривошеїн, доктор політичних наук характеризує громадянське суспільство перед Революцією гідності, як уявне утворення - симулякром, яке мало безсуб'єктивний характер. Професор справедливо зауважує, що «воно нібито існувало, але не відчувалося його реального, вагомого впливу на суспільне життя [8]». Однак, масові дії українців довели, що суспільство може бути повноцінним політичним актором та драйвером реформ, воно здатне впливати на владу та формувати політичний порядок денний.

Революція гідності поставила Україну в точку біфуркації, держава опинилась на зламі структури політичної влади. Політична система досягла критичного стану, так званої точки біфуркації, за якої події можуть розвиватись двома шляхами: за одним можливий розвиток та перехід на новий рівень впорядкованості до якісних перебудов; за іншим - стан ще більшого занепаду та хаосу [4]. Для громадянського суспільства було відкрите «вікно можливостей» для позитивних змін та доступна перспектива максимального рівню впливу на владу. Після чого було переглянуто роль громадянського суспільства у формуванні антикорупційної політики зокрема. Фонд «Демократичні ініціативи» імені Ілька Кучеріва на річницю вшанування подвигу героїв Небесної сотні провів дослідження, метою якого було з'ясувати чи справді Євромайдан став своєрідною відправною точкою для розвитку громадянського суспільства. Результати дослідження довели, що Революція Гідності дала суттєвий поштовх піднесенню громадянського суспільства України. За словами аналітика Фонду «Демократичні ініціативи» Сергія Шаповалова, Майдан 2014 року «активізував громадянську активність людей, показав їхні можливості та силу, примножив «соціальний капітал» у суспільстві та виробив навички самоорганізації [3]». Більшість представників

недержавних громадських організацій, які брали участь в опитуванні соціологічного центру підтвердили той факт, що Революція Гідності надала суттєвий імпульс формуванню національної свідомості, розвитку громадянського суспільства в Україні загалом та, зокрема, респонденти зазначають, що зріс вплив громадськості на ухвалення політичних рішень владою [78]. Водночас переважна більшість респондентів переконана, що цей вплив з часом все зменшується, а ключовою перешкодою дослідники визначають - корумпованість високопосадовців та відповідно небажання влади співпрацювати з громадськими організаціями [3].

Для подальшого аналізу діяльності громадських організацій необхідно визначити поняття громадськості. У монографії 2016 року «Державна антикорупційна політика і запобігання та протидія корупції на публічній службі в органах державної влади і органах місцевого самоврядування» група авторів досліджували поняття громадськості прийшли до висновку, який описують у своїй роботі, що ще в ХІХ столітті відбувалось етимологічне утворення поняття «громадськості». У ті часи, цей термін використовували для відокремлення групи людей, які були об'єднані певним баченням, думкою та здійснювали спільну діяльність. [20]. Достатньо влучне визначення громадськості запропонував ще на початку ХХ століття видатний американський філософ Д. Дьюї. На його думку, громадськість в першу чергу активна ланка суспільства, яка організовується навколо суспільного лиха та намагається протистояти йому [20]. За радянських часів існував міф, за яким громадськість сприймали, як особливу, поважну групу, яка була наділена унікальними привілеями, що давало можливість брати участь в політичному житті держави. Відтак у Великому тлумачному словнику української мови громадськість розуміють саме як передову частину суспільства [9]. Однак, таке бачення застаріле, більшість дослідників притримуються думки, що громадянськість - це

ініціативна ланка суспільства, але аж ніяк не передова, яка наділена унікальними перевагами та знаннями в політичній, економічній, соціальній сфері. За думкою багатьох науковців громадськість не повинна виділятися окремим майновим статусом, натомість ключова причина об'єднання - спільна мета для задоволення прав та свобод групи.

У свою чергу, юридична енциклопедія подає поняття громадськості, «як соціально активну частину суспільства, яка на добровільних засадах бере участь у суспільно-політичному житті країни [80]. Деякі вчені підтримують думку, що громадськість варто розділити на дві окремі категорії: організовану та неорганізовану. До першої групи відносять усі стійкі об'єднання, які діють згідно законодавства та протягом певного періоду. До другої, автори пропонують відносити осіб без громадянства, емігрантів, які переслідують не колективні, а власні інетереси та діють ситуативно, не злагоджено [34]. Наше дослідження зосереджено саме на вивченні організованої громадськості.

В. Ф. Нестерович у своїй роботі «Роль громадськості у формуванні та реалізації державної антикорупційної політики в Україні» [40] виділив сутнісні ознаки громадськості, які є важливими при дослідженні нашої теми. Першою, ключовою ознакою автор вбачає - організовану сукупність людей, які утворюють «соціально-активну частину населення» [40]. Науковець намагався підійти з юридичної точки зору, щоб розглядати правове регулювання участі громадськості у формуванні політичного порядку денного. «На наш погляд, з позицій юридичної техніки, положення цієї ознаки краще викласти формулюванням, що громадськість складається з фізичних чи юридичних осіб, а також їх об'єднань, які діють згідно з чинним законодавством України» [40]. Наступною ознакою, яку виділяє Нестерович – «добровільні засади об'єднання» [40]. Тобто люди згуртовуються за спільними інтересами, зокрема навколо суспільної

проблеми, такою як корупція, та разом шукають можливе її вирішення без зовнішнього тиску та примусу. Третьою важливою ознакою – «мета участі в суспільно-політичному житті країни захист своїх законних прав, свобод та інтересів у різних сферах життя: політиці, економіці, культурі, охороні здоров'я, забезпечення умов праці та освіти, підвищення соціальних стандартів тощо [40]». Таким чином, громадськість не повинна переслідувати комерційні цілі, матеріальний прибуток, а захищати, відстоювати свої права, передбачені державою.

Багато дослідників погоджуються з останнім визначення. Зокрема А.В. Білецький у своїй дисертації «Роль громадськості в проведенні антикорупційної реформи в Україні» розглядає громадськість як добровільне об'єднання активних груп населення, які діють згідно з законодавством держави та з метою захисту своїх прав та свобод [6]. Тому пропонуємо надалі розглядати громадськість, користуючись останньою дефініцією. У своїй роботі доктор юридичних наук В. Ф. Нестерович, підсумовуючи всі роздуми про визначення та підходи до розуміння поняття громадськості, наводить доволі вдале заключення для розуміння ролі громадськості, як суб'єкта політичного процесу. Він знаходить спільне у всіх підходах до визначення поняття, що «фактично в усіх визначеннях маємо його конотацію з ініціативною частиною суспільства, яка активно бере участь у вирішенні державних та суспільних справ та є мотивовано вираженим людьми спільним інтересом, благом або цінністю [40].»

Отже, сучасні дослідники погоджуються з думкою, що саме Революція Гідності стимулювала розвиток громадянського суспільства, яке стало повноцінним суб'єктом політичного процесу, проявило високий рівень самоорганізації, силу єдності та почало впливати на рішення влади, відстоюючи свої права законним шляхом. Однак, єдиного підходу до визначення поняття громадськості не знайдено, що свідчить про складність

та багатогранність поняття. Відтак, надалі у нашій роботі пропонуємо користуватись визначенням, яке надає А.В. Білецький у своїй дисертації «Роль громадськості в проведенні антикорупційної реформи в Україні»: «громадськість - добровільне об'єднання активних груп населення, які діють згідно з законодавством держави та з метою захисту своїх прав [6].» Тому для розуміння її ролі безпосередньо у боротьбі з корупцією варто детальніше розглянути громадські антикорупційні організації.

2.2 Громадянське суспільство як суб'єкт запобігання корупційним злочинам

Корупція перетворилась на системне явище, яке впливає на всі верстви суспільства. Відтак, ефективність реалізації антикорупційної політики багато в чому залежить саме від участі громадянського суспільства. Однак, в антикорупційному законодавстві та юридичній доктрині ще досі не визначено поняття «громадськість». Тим не менше, дослідження вищезгаданої категорії є необхідним для подальшого розгляду нашої теми, тому варто окремо приділити увагу громадськості, як суб'єкту запобігання корупційним злочинам.

Кандидат юридичних наук Є. В. Глушко, вивчаючи «громадськість» у контексті протидії корупції, прийшов до висновку, що: «це будь-яка особа приватного права (фізична чи юридична особа, об'єднання громадян, їх організація тощо), не наділена публічно-владними повноваженнями, яка самотійно або спільно з іншими особами бере участь у відносинах із приводу запобігання корупції на підставі й у спосіб, передбачені чинним законодавством України [13]». Доволі цікавим є те, що автор відзначає можливу діяльність окремої фізичної чи юридичної особи або цілих об'єднань. Це підтверджує Стаття 21 «Участь громадськості в заходах щодо запобігання корупції» Закону України «Про запобігання корупції» перелічені особи, які можуть брати участь в запобіганні корупції: «громадські об'єднання, їх члени або уповноважені представники, а також окремі громадяни в діяльності щодо запобігання корупції [54]». Однак, далі ми розглянемо, що поодинокі активність найчастіше є винятком з правил. Зазвичай для досягнення результату громадяни поєднують свої зусилля. Білецький А.В. наголошує, що громадськість варто розуміти саме як стійке об'єднання, яке функціонує на правовій основі та відстоює інтереси певної

суспільної групи [6]. Таким чином дослідник пропонує під громадськістю розуміти - саме громадські організації. Він виходить з практичної точки зору, що саме організації мають більше можливостей та прав ніж пересічні громадяни та відповідно спільно можуть досягнути поставленої мети краще ніж поодинці.

Для повноти розуміння визначення «громадські організації» варто звернути увагу на законодавчу частину. Згідно із Законом України «Про громадські об'єднання» Громадське об'єднання за організаційно-правовою формою можливе двох видів:

- Громадська організація - це громадське об'єднання, засновниками та членами (учасниками) якого є фізичні особи [53].
- Громадська спілка - це громадське об'єднання, засновниками якого є юридичні особи приватного права, а членами (учасниками) можуть бути юридичні особи приватного права та фізичні особи [53].

Важливо також зауважити, що громадські об'єднання є «непідприємницьким товариством, основною метою якого не є одержання прибутку [53]». Їх основне покликання є захист суспільних прав та свобод. Стаття 21 «Участь громадськості в заходах щодо запобігання корупції» Закону України «Про запобігання корупції» наводить перелік прав громадськості у запобіганні корупції:

1) «повідомляти про виявлені факти вчинення корупційних або пов'язаних з корупцією правопорушень, реальний, потенційний конфлікт інтересів спеціально уповноваженим суб'єктам у сфері протидії корупції, Національному агентству, керівництву чи іншим представникам органу, підприємства, установи чи організації, в яких були вчинені ці правопорушення або у працівників яких наявний конфлікт інтересів, а також громадськості;

- 2) запитувати та одержувати від державних органів, органів влади Автономної Республіки Крим, органів місцевого самоврядування в порядку, передбаченому [Законом України](#) "Про доступ до публічної інформації", інформацію про діяльність щодо запобігання корупції;
- 3) проводити, замовляти проведення громадської антикорупційної експертизи нормативно-правових актів та проектів нормативно-правових актів, подавати за результатами експертизи пропозиції до відповідних органів, отримувати від відповідних органів інформацію про врахування поданих пропозицій;
- 4) брати участь у парламентських слуханнях та інших заходах з питань запобігання корупції;
- 5) вносити пропозиції суб'єктам права законодавчої ініціативи щодо вдосконалення законодавчого регулювання відносин, що виникають у сфері запобігання корупції;
- 6) проводити, замовляти проведення досліджень, у тому числі наукових, соціологічних тощо, з питань запобігання корупції;
- 7) проводити заходи щодо інформування населення з питань запобігання корупції;
- 8) здійснювати громадський контроль за виконанням законів у сфері запобігання корупції з використанням при цьому таких форм контролю, які не суперечать законодавству;
- 9) здійснювати інші не заборонені законом заходи щодо запобігання корупції [54] .»

Згідно прав громадськості, А.В. Білецький у своїй дисертації «Роль громадськості в проведенні антикорупційної реформи в Україні» [6] пропонує виокремити функції громадськості: «моніторингу за дотриманням

норм антикорупційного законодавства; громадської адвокації; здійснення комунікацій між суб'єктами протидії корупції; мобілізації членів суспільства на протидію корупційним проявам [6].» Останнє громадські організації сприймають більше в контексті організацій вуличних акцій, комунікація з прихильниками їх діяльності через соціальні мережі, можливість фінансово підтримати діяльність організації тощо.

У своєму дослідженні ми зосередили увагу на найвпливовіших антикорупційних громадських організаціях та проаналізували основні напрямки їх діяльності, щоб з'ясувати чи в повній мірі останні реалізують свої права та функції.

Зокрема громадська організація «Центр протидії корупції» була зареєстрована у 2013 році Віталієм Шабуніним - головою правління та Дарією Каленюк - виконавчим директором, однак ще з 2012 року організація працювала на волонтерських засадах. Фінансується організація переважно міжнародними донорами. За сторінкою фейсбук спостерігають 255 390 читачів, а члени їх команди систематично перемагають в різних світових та локальних конкурсах. Цього року (2020) виконавчий директор ЦПК Дар'я Каленюк за допомогою Mastercard Fellowship та мережі Young Global Leaders взяла участь в Світовому економічному Форумі в Давосі [41] та увійшла в топ-100 українських жінок, які досягли вражаючих результатів в професійній діяльності [69]. Натомість члени організації є частими гостями на телебаченні, яких запрошуюють для експертного коментаря в сфері антикорупції [11]. За свої шість років плідної роботи Центр протидії корупції демонструє високі показники: їх командою було надіслано близько 3 тисяч оскаржень державних закупівель, що зберегли 4,8 млрд гривень державі; проадвокатовано 35 ключових антикорупційних законів; добилася запуску системи контролю за статками чиновників, у результаті якої було подано 3 млн декларацій високопосадовцями. Крім цього, саме за

сприянням Центру протидії корупції був створений Міждисциплінарний науково-освітній центр протидії корупції в Україні (ACREC), який є дослідницьким центром для вивчення корупції та навчання [57]. Основними напрямками діяльності організації є адвокатування та розробка законопроектів, контроль за фінансовими операціями публічних діячів, через створення відкритого реєстру національних публічних діячів, який зобов'язує їх виявити джерело статки [10], моніторинг роботи антикорупційних органів (САП, НАЗК, НАБУ, Антикорупційний суд) [63], фіксація зашкварних голосувань депутатів та покарання їх через таргетовану рекламу в соціальних мережах [46], контроль над державними закупівлями [22].

Вагомий вплив на громадянське суспільство у сфері антикорупції справляє громадська організація «Transparency International Україна», яка пов'язана з глобальним рухом, представленим більше ніж у 100 країнах [70]. У жовтні 2014 року організація отримала повноцінну акредитацію від глобального руху Transparency International [70] та стала однією з засновниць платформи «Реанімаційний пакет реформ», які розробили законопроекти, що стали в основу антикорупційної реформи після Революції Гідності. За сторінкою фейсбук спостерігають 21 863 людей. Transparency International Україна також стали фундаторами вищеприписаного освітнього центру ACREC [57]. Основними напрямками їх діяльності в першу чергу є розбудова антикорупційної інфраструктури, контроль публічних закупівель, підтримка викривачів корупції, антикорупція в оборонці, моніторинг роботи органів місцевої влади та інше [45]. Підтвердження очевидних досягнень може слугувати запуск моніторингового порталу DOZORRO, створення спільноти для контролю державних закупівель [33] або розроблений рейтинг прозорості найбільших міст України та підтримка діяльності місцевої влади (за три роки

функціонування програми середній показник прозорості міст України збільшився на 53%) [58].

Окрему увагу варто приділити громадській організації «Фундація DEJURE», робота якої зосереджена на викоріненні корупції з судової системи України. «У назві організації — перші літери слів DEMOCRACY, JUSTICE, REFORMS, з яких складається поняття DE JURE, латиною — «згідно з правом [51]». Члени організації неодноразово відзначались особливими нагородами. Зокрема виконавча директорка Ірина Шиба у вересні 2019 року була нагороджена премією «30 under 30» та виступила на конференції TEDxYouth@Kyiv [60]. Основна мета діяльності - сприяння розвитку верховенства права. Таким чином, організація сфокусована на кількох напрямках:

- створення та забезпечення належного функціонування Вищого Антикорупційного суду, зокрема їх експертами було проаналізовано 286 досьє кандидатів на посади суддів та 355 кандидатів до апарату суду [60];
- контроль за суддівським врядуванням, у межах кваліфікаційного оцінювання пройшло 1682 судді, де 261 судді визначили недоброчесними;
- комунікація та адвокація судової реформи, де ключове завдання на 2020 рік перезапуск Вищої ради правосуддя та Вищої кваліфікаційної комісії;
- правосуддя, дружнє до дітей. Команда DEJURE сприяла запуску програми відновлення для неповнолітніх, які є підозрюваними у вчиненні злочину;
- забезпечення ефективного суду для бізнесу, у рамках якого запропонували концепцію реформи господарських суддів [51].

Не менш визначною є громадська організація «Антикорупційний штаб», яка була створена влітку 2014 року та активно спрямовує свою роботу для протидії корупції. Вони зосередили свою діяльність на виявленні корупційних схем, за допомогою яких відбувається розкрадання бюджету та зменшуються ресурси громадян. Яскравим прикладом може слугувати розроблена антикорупційна карта ремонтів [24]. Аналізуючи їх активність, варто відмітити, що це одна з небагатьох організацій, яка заохочує бажаючих волонтерів включитись в проекти. Вони переконані, що для забезпечення нульової толерантності до корупції усіх типів необхідне залучення якомога більше громадян в антикорупційну діяльність [56].

Громадська організація «Автомайдан» була створена протягом революції Гідності 2013-2014 роках. Організація визначає свою ключову ціль у реформуванні державних органів влади (суди, прокуратура, Нацполіція). Дійсно, їх зусиллями було створено онлайн базу даних усіх суддів, включаючи їх електронні фінансові декларації - проект під назвою «Prosud» [23].

Проаналізувавши основні напрямки діяльності, цілі, стратегії, кількох ключових антикорупційних громадських організацій («Центр протидії корупції», «Transparency International Україна», «Фундація DEJURE», «Антикорупційний штаб», «Автомайдан»), можна підсумувати, що кожна громадська організація прагне одного - зниження рівня корупції в Україні, встановлення верховенства права, збільшення рівня прозорості державних структур. Стосовно поставлених завдань, то кожна громадська організація прописує свої, загалом можна виділити спільне:

- забезпечення незворотності покарання;
- звільнення корумпованих посадовців;
- викриття корупційних злочинів;

- здійснення контролю за діяльністю органів влади.

Таким чином, відповідно до функцій та прав, які покладені в роботу громадських організацій можна стверджувати, що вони є повноцінним суб'єктом запобігання корупції. Тим не менше, у вищезгаданому Законі України «Про запобігання корупції» серед переліку суб'єктів запобігання корупційних злочинів громадські організації відсутні. Зокрема там йде мова про «органи прокуратури, Національної поліції, Національне антикорупційне бюро України, Національне агентство з питань запобігання корупції», але жодної згадки про громадські організації [54].

Натомість Білецький Андрій Володимирович вважає, що громадські організації «слід відносити до неспеціалізованих суб'єктів запобігання корупційним злочинам [6].» Як показало вивчення діяльності громадських антикорупційних організацій, підсумок їх роботи дійсно має відчутний вплив на боротьбу з корупцією в країні.

До подібного висновку прийшла українська вчена О.Ю. Бусол. Дослідниця проаналізувала нормативно-правову базу діяльності громадських антикорупційних організацій та практичне застосування всіх норм та правил. У результаті дійшла висновку, що ключовими напрямками є:

- «ініціювання створення громадських рад при державних органах влади та окремо - членство в цих радах;
- реалізація антикорупційних ініціатив;
- лобіювання інтересів організації (на нашу думку, доречніше говорити про адвокатування суспільних інтересів);
- збір інформації про факти корупційних злочинів у вигляді звернень громадян і окремих повідомлень й оперативне реагування на ці сигнали;

- співпраця зі ЗМІ, журналістами і правозахисниками [7] ».

Олекса Шалайський, головний редактор сайту «Наші гроші» після багаторічного досвіду роботи в сфері антикорупції визначає, що «існує три кити антикорупції - журналісти, добросовісний бізнес або ж донори, що фінансово підтримують та громадські активісти, які реалізують антикорупційні проєкти. Саме такі компоненти потрібно, щоб ефективно боротися з корупцією та ефективно доповнювати одне одного [59].»

Якщо звернути увагу на міжнародні угоди держав у сфері протидії корупції, то громадськість розглядається, як повноцінний суб'єкт запобігання корупційним злочинам. Високий рівень корупційних злочинів створює реальну загрозу демократичному розвитку держави, тому міжнародна спільнота особливо приділяє увагу цьому питанню та надає рекомендації щодо протидії корупції. Залучення громадськості до боротьби з корупцією є однією з пріоритетних побажань міжнародних експертів. Варто звернути увагу на «Конвенцію Об'єднаних Націй щодо протидії корупції.» Це міжнародний правовий документ, згідно з яким учасники повинні реалізовувати ключові положення щодо протидії корупції. Відтак, у Преамбулі чітко зазначено, що ефективна боротьба з корупцією вимагає співпраці з громадянським суспільством, неурядовими організаціями, що функціонують на базі громад [30]. Крім того, у рекомендаціях наданих Україні Групою держав проти корупції (GRECO), органу Ради Європи з антикорупційного моніторингу, Організацією економічної співпраці та розвитку (ОЕСР) та експертами ЄС також йде мова про якісну співпрацю державних органів та громадськості, а не лише формальних консультацій з окремими представниками [55].

На громадянське суспільство згідно з рекомендацій повинні бути покладені функції моніторингу, контролю, просвітництва громадян, аналізу

діяльності органів влади, що робить його повноцінним суб'єктом запобігання корупційним злочинам. Г. А. Аванесов, професор юридичних наук, переконаний, що громадськість варто віднести до повноцінного суб'єкта запобігання корупції. Науковець наголошує, що «участь громадськості в запобіганні злочинності є одним із проявів реалізації права на участь в управлінні державними справами [1]».

Проаналізувавши основні напрямки діяльності, цілі, стратегії, кількох ключових антикорупційних громадських організацій, можна підсумувати, що кожна громадська організація прагне одного - зниження рівня корупції в Україні, встановлення верховенства права, збільшення рівня прозорості державних структур. Тому на нашу думку, громадськість потребує уточнення правового стану серед інших суб'єктів протидії корупційним злочинам [6]. Відповідно, після аналізу основних законодавчих норм, функцій та прав громадськості, ми прийшли до висновку, що громадськість варто розцінювати як повноцінного суб'єкта запобігання та протидії корупційним злочинам. На нашу думку, ефективність реалізації антикорупційної політики багато в чому залежить саме від участі громадянського суспільства, про що свідчить також міжнародний досвід.

Розділ 3. Антикорупційна культура як спосіб попередження політичної корупції

3.1 Сутність поняття антикорупційної культури

При здійсненні державної антикорупційної політики велику увагу державотворці та громадські активісти приділяють удосконаленню саме правової сфери. Однак, досить багато фахівців зазначають, що складно зменшити рівень корупції через сформований менталітет пасивної реакції на корупційні діяння, відсутності правосвідомості суспільства. Згідно з даними загальнонаціонального опитування населення України, громадяни зайняли двояку позицію, стосовно того, чи корупція є відображенням української ментальності. «38% вважають, що корупція є частиною ментальності, а 46% – що ні». Цікавим є той факт, що в Центрі кількість тих, «хто вважає корупцію проявом української ментальності вища - 48%». При цьому, варто звернути увагу на те, що чим молодші респонденти, то тим більше вони схилились до останнього твердження [43].

На нашу думку, варто погодитись з поглядом І.М. Ямалнеєва, який вважає, що фактор, який може зупинити індивіда перед вчиненням корупційного злочину, передусім, це його моральні цінності, переконання, а лише потім страх перед покаранням. Саме в цьому і полягає основна концепція формування антикорупційної культури, яка закладена в ціннісно-нормативній сфері індивіда [81].

Створення антикорупційних інституцій в системі органів державної влади з метою подолання корупції не можуть довести свою ефективність без відповідної реакції з боку населення. Це підтверджують зібрані дані Інглхарта Рональда в Інститут соціальних дослідженнях при Університеті штату Мічиган (США). Зокрема, науковці висловили гіпотезу про те, що ціннісні уявлення громадян в світосприйнятті безпосередньо пов'язані та мають вплив на економічне, політичне, соціальне життя та ключовий

висновок полягає в тому, що ціннісні переконання впливають на встановлення демократичних інституцій. Відтак, передувати мають сформовані в суспільстві цінності, а вже потім як наслідок встановлення інститутів, а не в протилежному напрямку. Якщо процес буде відбуватись навпаки, то інститути не будуть працювати належним чином, адже будуть відштовхувані суспільством. Дослідження виявили стійку залежність між макрорівневими характеристиками - такими, як стабільна демократія та мікрорівневими - встановлених цінностей в суспільстві, культури існування. Аналіз показав, що широко поширюються зміни в базових цінностях населення саме індустріальних суспільствах у всьому світі. Хоча ці зміни відбуваються поступово, за зміною поколінь, однак мають досить довготривалий ефект [25].

Сценарій протидії корупції повинен базуватись на її особливостях. У попередньому розділі ми відзначили, що в Україні можна прослідкувати корупцію саме кризового типу, яка побудована на соціальній кризі, що включає в себе політичну, економічну, моральну складову. Автор зазначає, що ключовою причиною того є низький рівень соціальної культури. Таке середовище створює відкрите поле для політичної корупції. Відповідно уявлення про корені корупції в Україні дають можливість вироблення ефективної технології протидії [35]. Тому, за нашою думкою, важливою складовою протидії та запобігання корупції - повинно бути формування антикорупційної культури суспільства.

Велика кількість дефініцій поняття «культура» свідчать про різноманітні підходи до визначення терміна, який являє собою багатофункціональне суспільне явище. Загалом у різних сферах наукової діяльності за підрахунками науковців існує близько 250 визначень культури, кожне з яких відрізняється від попереднього [14].

Професор В.П. Андрущенко надає наступну дефініцію: «Культура – це історично сформована сукупність соціальних норм і цінностей даної суспільної системи. Норми і цінності культури генетично не успадковуються, тому культура своїм існуванням демонструє соціальну природу, висловлюючи в кожний момент спрямованість суспільства на створення, збереження і поширення результатів людської діяльності [67]».

Таким чином, Андрущенко розглядає культуру, як спосіб життєдіяльності, реальність якої творять самі індивіди, шляхом освоєння дійсності. На його думку, культура може еволюціонувати від зміни ціннісних норм суспільства. Американський культуроантрополог М. Херсковіц запропонував розглядати культуру, «як частину людського оточення, яке людина сама створила.» Таке широкіє визначення охоплює будь-який навколишній предмет, норму, цінність, звичку, навичку, якою людина наповнила своє життя [14].

Видається необхідним роз'яснення визначення поняття антикорупційної культури, яка є складовою загальної культури. За думкою науковця Е.Ібрагімовою в першу чергу антикорупційну культуру варто розуміти, як «особисті якості особистості, що передбачають знання про згубність корупції для добробуту і безпеки суспільства; який не просто не бажає миритися з проявами корупції, а прагне до усунення цього явища [68] .»

Дослідниця наголошує на ціннісних пріоритетах, за яких суспільство мобілізується та приймає активну громадянську позиції щодо протидії корупції та знищенні її на всіх рівнях. За таких обставин відсутня толерантність до корупції усіх типів. На її думку, антикорупційна культура передбачає наявність наступних особливостей:

- «вміння розпізнавати корупцію як соціальне явище;
- вміння критично і об'єктивно оцінювати матеріали, пов'язані з корупційними проявами;

- здатність чітко уявляти собі, що таке боротьба з корупцією і використовувати всі можливості для зниження рівня корупції в різних сферах життя і діяльності;
- стійка мотивація до антикорупційної діяльності, що має відповідати морально-правовим нормам суспільства [68]».

Розкриваючи суспільну цінність антикорупційної культури Алексєєва Ю.С. визначає її, «як стан розвитку особистості, який характеризується небайдужістю до вирішення проблеми корупції, як в особистому оточенні, так і в суспільстві загалом. На її думку, цей стан спрямований на встановлення певних умов, стереотипів поведінки, за яких корупція стає неприпустимим явищем.» Такий погляд на антикорупційну культуру повністю доповнює попередню думку [2] .

Авторка вважає, що відсутність антикорупційної культури призводить до зниження культури соціуму загалом та зокрема рівня індивідуальних цінностей [2].

Науковець В. Рябченко вважає, що найбільшу роль у корумпованій діяльності особи відіграє саме соціалізація останнього, його виховання та бекграунд. «Стане чи не стане особа на шлях вчинення корупційних правопорушень залежить не стільки від того, які традиції чи психологічні настанови увібрала від народження, а від того, в якій суспільній атмосфері вона росла, який психологічний клімат панував [61].»

З такої точки зору, автор наголошує на тому, що одним з ключових стимулів до корупційних діянь є саме встановлена культура поведінки в соціумі.

Вивчаючи суспільну важливість протидії корупції та зокрема культурну складову Є.Невмержицький [39] описує ситуацію в Україні, як наявність подвійних моральних стандартів, які сприяють розповсюдженню корупції в Україні. Офіційно корупція декларується, як негативне явище, яке руйнує суспільство, але на практиці особливо на низьких рівнях корупція

абсолютно допустима та невід'ємна частина життя пересічного українця. На думку науковця, люди готові обговорювати та критикувати корупційні злочини, здійснені владою, але елементарно не можуть відмовитись від вирішення справи шляхом «заохочення» чи «подяки.» Директорка «Фонду Демократичні ініціативи імені Ілька Кучеріва» Ірина Бекешкіна повідомила на прес конференції Укрінформу, що чверть українців рахує нормою життя даття хабарів [77]. Зазвичай люди не хочуть витратити більше власного часу та надають перевагу вирішення питання швидким способом, шляхом домовленостей.

Досліджуючи механізми протидії корупції, О.М. Костенко приходять до висновку, що «ефективність юридичної відповідальності, у тому числі й відповідальності службових осіб за корупційну діяльність, визначається за такою закономірністю: чим вища соціальна культура громадян, тим ефективніша юридична відповідальність і, зокрема, кримінальне покарання. Тому протидія корупції має здійснюватися за формулою «культура+відповідальність [35]» Український вчений переконаний в тому, що «правова культура громадян вища від будь-яких конституцій, кодексів і інших законів [35]». У той час як, антикорупційну культуру науковець рахує складовою загальної правової культури. Таким чином, науковець не обстоює думку формування антикорупційної культури, як єдиний механізм протидії корупції. Натомість автор пропонує комбінацію культури та правової складової, у якій формування антикорупційної культури повинно передувати всім іншим діям. За таких обставин, встановлені правові норми будуть протидіяти корупції, але сформована антикорупційна культура буде слугувати запобіжним чинником здійснення корупційного злочину.

Таким чином, проведене нами дослідження дає можливість зробити висновки, що заходи протидії корупції повинні включати культурну складову. Через сформований менталітет населення створення нових

інститутів не доведе свою ефективність. Правова свідомість громадян має стати “двигуном” прогресу у боротьбі з корупцією. Однак, не варто виключати правову складову, яка повинна забезпечувати покарання за вже вчинені злочини. Саме тому протидія корупції має здійснюватися за формулою «культура+відповідальність [35]».

3.2 Способи формування антикорупційної культури громадськими організаціями

Різні експерти протягом багатьох років намагаються прописати найкращі поради для боротьби з корупцією в Україні. Наше дослідження концентрує свою увагу саме на вивченні залученні громадськості до антикорупційного процесу, під останнім варто розуміти саме громадські організації. У попередніх розділах ми з'ясували, що громадськість є повноцінним суб'єктом протидії корупції, хоча в антикорупційному законодавстві не визначено поняття «громадськість», однак, проаналізувавши функції та ознаки громадських організацій - є всі підстави це стверджувати. На жаль, у науковому середовищі ще не вироблена методика оцінки ефективності роботи громадських організацій та зокрема антикорупційних. Беручи до уваги те, що громадські антикорупційні організації виконують ряд функцій, ми зосередили свою увагу на ролі громадськості у формуванні антикорупційної культури.

Згідно з результатами аналітичного дослідження оцінки виконання антикорупційної стратегії, державні інституції приділили дуже мало уваги саме формуванню негативного ставлення до корупції [38]. Мінімальні дії впровадження вивчення антикорупційного законодавства в загальноосвітніх навчальних закладах, яке відбувається за бажанням учнів, не довело свою ефективність. Вчителі, які повинні були викладати вищезгадані курси, не були зобов'язані пройти спеціальне навчання та перевірку знань, тому досить складно визначити їх рівень підготовки та якість викладання курсу. Крім того, жодної просвітницької діяльності у вищих навчальних закладах взагалі не було здійснено. Держава не готова брати на себе відповідальність виховання високої правосвідомості населення, що призвело до того, що більшість громадян не володіє базовими знаннями про свої права в антикорупційній сфері[38].

Крім того, на нашу думку, державні посадовці не зацікавлені у розвитку антикорупційної культури, адже останні мають особистий інтерес у створенні сприятливого поля для здійснення корупційних злочинів.

Виходячи з того, що однією з ключових функцій громадських антикорупційних організацій є «мобілізації членів суспільства на протидію корупційним проявам», то відповідно формування нульової толерантності до корупційних злочинів покладається на громадські організації [6]. Адже саме громадськість найбільше зацікавлені в економічному, політичному, соціальному розвитку країни.

Згідно загальнонаціонального опитування населення України, 91% громадян рахує корупцію серйозною проблемою, а більша половина населення визначає, що саме ця проблема є найбільшою перешкодою для розвитку країни [43]. Однак, лише 1,5% респондентів хоч колись повідомляли про корупційні злочини до прокуратури чи поліції. Ще менше опитуваних повідомляли про випадки корупції до ЗМІ та лише 0,6% громадян скористались засобами анонімних онлайн повідомлень про корупційні правопорушення. Тобто велика частина населення погоджується з думкою про критичний стан корупції в країні, однак дуже маленька частина готова протистояти загрозі. Насторожує той факт, що громадяни бездіяльні саме у сфері протидії корупції. Натомість досить активно висловлюють свою позицію стосовно інфраструктурних проблем [73]. Не дивлячись на таку пасивність громадян, більшість - 61% вважають, що «корупцію не можна подолати лише зусиллями влади [43]».

Вивчаючи питання громадського залучення, результати показали, що лише 16,9% громадян залучені до діяльності громадських організацій [73]. Ця залученість може проявлятися в різних формах: підписання електронної петиції, фінансова допомога волонтерам, залученість до роботи в

громадських комітетах, участь у мирних зібраннях, участь у громадських слуханнях, тощо. Насправді такий феномен не є новим для вивчення в науковій сфері. Люди більше готові приділяти час та вкладати власні ресурси у вирішення тих проблем, результат яких може принести безпосередньо особистісну вигоду найближчим часом. Доктор політичних наук, Олена Кіндратець, виділила основні чинники низького рівня громадянської активності:

- «обмежений доступ громадян до інформації, необхідної для прийняття рішень;
- брак довіри у суспільстві;
- невпевненість у своїх силах;
- відсутність необхідних навичок, культури участі та досвіду;
- обмаль ресурсів (часу, коштів, навичок);
- патерналізм;
- особливості політичної культури (для більшості громадян України притаманна підданська політична культура);
- відсутність єдиної ідентифікації тощо [12]».

Таким чином, можливий брак інформації щодо негативного впливу корупції на кожного окремого громадянина, відсутність сформованої антикорупційної культури, невпевненість у досягненні результату, обмеженість в ресурсах, а інколи взагалі не знання процесу повідомлення про корупційні злочини - зупиняють громадян до активної антикорупційної діяльності в повсякденному житті. Звідси й виникають певні розбіжності. З одного боку - велика кількість громадян декларує необхідність боротьби з корупцією та при цьому залучення громадськості, однак мало хто готовий реально долучити свої ресурси до протидії корупційним злочинам.

Досліджуючи роль громадських антикорупційних організацій у формуванні антикорупційної культури українського суспільства, ми керувались проведеним опитуванням співробітників громадських організацій (Центр Протидії Корупції, Transparency International Україна, Антикорупційний штаб). Опитування проводилось анонімно за допомогою гугл форми протягом березня місяця 2020 року.

Респондентам було запропоновано оцінити основні напрями своєї діяльності, їх ефективність та ключові перешкоди, які виникають під час роботи. Окрема увага була зосереджена на діяльності громадських організацій у сфері формування антикорупційної культури населення.

Доцільно акцентувати увагу на тому, що опитані члени громадських організацій відзначали основними джерелами фінансування саме міжнародні донорські організації, 94,7% - підтвердили цей факт. Як засвідчили результати дослідження, більшість громадських антикорупційних організацій відстоюють права всіх українців. Адже, корупція зачіпає кожного громадянина. За останніми даними Україна щороку втрачає від корупції близько 2 млрд \$, що є еквівалентно двом бюджетам Нацполіції [79] та відображається на рахунках платників податків.

Більшість громадськість організацій визначили викривальну діяльність як один з базових напрямів своєї роботи - 68,4%. Однак, щодо реалізації правоохоронними та спеціалізованими органами зібраних матеріалів про корупційні злочини, лише 21,1% респондентів відповіли, що ці дані лягають в основу винесення обвинувальних вироків по справі. Крім того, як показало опитування, громадські антикорупційні організації концентрують свою увагу на двох ключових сферах: моніторинг державних закупівель, та нагляд за судовою реформою, що можна визначити, як громадський

контроль. І лише 31,6% респондентів повідомили, що займаються громадянською просвітою та формуванням антикорупційної культури українського суспільства. Однак, відношення населення до цього негативного явища може суттєво покращити боротьбу з ним [74].

Проведений нами аналіз показав, що громадські організації не ставлять собі за ціль формування антикорупційної культури та співпраці з громадянами. Більшість напрямків їх діяльності орієнтовані на владу, зокрема контроль, моніторинг, адвокація, розробка аніткорупційної інфраструктури і лише громадська організація «Transparency International Україна» ставить одну з ключових цілей - залучення громадян у політичне життя держави: «Залучити максимальну кількість прибічників і створити умови для об'єднання їх у дієві мережі, забезпечивши сталу підтримку [70]». За ініціативою Організації розроблено кілька ключових інструментів залучення громадян: «моніторингова система Dozorro, аналітичні інструменти VI, рейтинг прозорості міст [65]». Це великий крок уперед з наданням можливості фахового громадського контролю на місцях. Таким чином, вони орієнтується на об'єднання та активізацію пересічних громадян щодо протидії та боротьби з корупцією. Проте, мова йде саме про створення місцевих осередків, а не орієнтація на суспільство загалом.

Вивчаючи оцінку заходів з протидії корупції, нами було встановлено, що більшість респондентів переконані, що наявна система протидії корупції є дуже на низькому рівні, а «органи, діяльність яких направлена на протидії та запобігання корупції є політично залежними та інертними». Тому велика кількість схиляються до думки, що результат може бути досягнений за умови максимального привернення уваги до корупційних кейсів у інформаційному полі. Таким чином, публічне оприлюднення інформації про діяльність посадовців, інформування населення щодо фактів корупції, запровадження та перевірка електронного декларування рахуються

найефективнішими засобами боротьби з корупційними злочинами в політичній системі України. Окремо респонденти зазначають про адвокацію, моніторинг, експертизу законопроектів, викривальну діяльність.

Спираючись на отримані дані, громадські організації концентрують свою увагу в основному на моніторингу за дотриманням антикорупційного законодавства. Вони вбачають своє покликання в створенні прозорості та відкритої системи здійснення посадових обов'язків. Однак, однією з ключових функцій громадських організацій є саме просвітницька діяльність, шляхом якої можливе здійснення «мобілізації та активізації населення на протидію корупційним проявам», але більшістю Організаціями ця сфера залишається без особливої уваги.

У цілому дослідження виявило основні перешкоди, які стоять на заваді антикорупційній діяльності громадських організацій. Найбільше респонденти відзначили недосконале законодавство, а саме слабка імплементація міжнародних норм - 63,2%. Натомість 57,9% визначили вагомою перешкодою - відсутність сформованої правової культури суспільства. 52,6% - пасивність з боку громадян, що разом можна об'єднати під антикорупційну культуру українського суспільства. 52,6% - зневіра у спроможності якісної роботи правоохоронних органів. Досить великий відсоток 42,1% вважають, що перешкодою антикорупційної діяльності є відсутність налагодженою взаємодії держави та громадянського суспільства. Доктор соціологічних наук Ю.Сурмін переконаний, що «перспективи розвитку відкриваються тільки тоді, коли держава і громадянське суспільство не лише розпочнуть діалог, але й налагодять між собою стійку взаємодію, що припускає участь громадянського суспільства у справах держави і одночасно в реалізації запитів та інтересів людей [66]».

Стосовно співпраці громадських організацій з населенням щодо запобігання корупції, то 68,4 % здійснюють її шляхом комунікації, а саме поширення інформації про позитивні приклади боротьби з корупцією. Крім того, Організації відкриті до пожертв громадян на антикорупційну діяльність, про що повідомило 63,2 %. Серед інших способів взаємодії, 52,6% відповіли, що надають можливість зворотного зв'язку, а саме громадяни мають можливість повідомити про факти здійснення корупційних злочинів. 42,1 % проводять відкриті тренінги та семінари для бажаючих поглиблювати знання про антикорупційне законодавство. Стурбованість викликає наступний показник - дуже маленька частка респондентів, а саме 15,8%, повідомили, що враховують думку громадян щодо бажаної діяльності Організації. Такий же відсоток відмітили, що проводять консультування громадян щодо попередження корупції в суспільстві. Однак, якщо ми повернемося до першого питання, де респонденти зазначили, що є представниками всіх українців, то відповідно мала б відбуватись певна взаємодія між громадянами та населенням. У Законі України «Про громадські об'єднання» прописаний принцип публічності, за яким «громадські об'єднання мають інформувати громадськість про свої мету (цілі) та діяльність [53]». Тим не менше, 78,9% повідомили, що самостійно обирають напрям та концепцію протидії корупції. Окремі вчені звертали увагу на той факт, що представлення державою інтересів громадянського суспільства не завжди є репрезентуванням суспільних інтересів. Ф. А. фон Хайєк описує зовсім протилежний процес: «державою виражає не так інтереси суспільства, як починає представляти групові інтереси певного соціального конгломерату у вигляді груп, об'єднань тощо [75]».

На погляд респондентів, на це є кілька причин. Однією з найактуальніших може бути відсутність компетенції громадян в антикорупційних питаннях та небажання долучитися до роботи організацій.

Згідно з даними дослідження, представники громадських організацій вважають, що їм не вистачає підтримки з боку суспільства, звідси випливає можливість подальшого покращення взаємозв'язку з пересічними громадянами. Відтак, 73,3% налаштовані активно поширювати інформацію щодо діяльності організації через ЗМІ, телебачення, радіо, соціальні мережі, сайт. Також респонденти відзначили бажання збільшення кола громадян у заходах протидії корупції - 68,4 %. Крім того, варто відмітити позитивні наміри 52,6% - проведення освітніх заходів для громадян різних груп.

Аналізуючи особливості функціонування політичної корупції в Україні, ми прийшли до висновку у необхідності застосуванні комплексного підходу для протидії та запобіганні корупції. Зокрема, окремою важливою складовою повинна бути просвітницька діяльність, метою якої буде формування антикорупційної культури українського суспільства. Проте, 52,6 % респондентів, згідно з даними нашого опитування, зазначали, що не спеціалізуються на цій сфері та рахують її другорядною складовою.

Таким чином, дані опитування показали, що 91% громадян рахує корупцію серйозною проблемою, а більша половина населення визначає, що саме ця проблема є найбільшою перешкодою для розвитку країн, [43] однак лише 1,5% респондентів хоч колись повідомляли про корупційні злочини до прокуратури чи поліції. І не дивлячись на те, що більшість - 61% вважають, що «корупцію не можна подолати лише зусиллями влади [43]», лише 16,9% громадян залучені до діяльності громадських організацій [73]. Натомість громадські організації не проявляють активності в залученні громадян до своєї діяльності також. Дані нашого дослідження підтвердили

той факт, що лише 31,6% респондентів повідомили, що займаються громадянською просвітою та формуванням антикорупційної культури українського суспільства. Крім того, як показало опитування, громадські антикорупційні організації концентрують свою увагу на двох ключових сферах: моніторинг державних закупівель, та нагляд за судовою реформою, що можна визначити, як громадський контроль. Однак, варто відмітити позитивні наміри громадських організацій (52,6%) у проведенні майбутніх освітніх заходів для громадян різних груп.

3.3 Шляхи розвитку антикорупційної культури українського суспільства громадськими організаціями

Громадські організації відіграють важливу роль у законодавчих змінах особливо в антикорупційній сфері. Це право гарантується згідно зі статтею 38, Конституції України, де чітко зазначено, що «громадяни мають право брати участь в управлінні державними справами [31] ».

Насправді в науковій літературі немає виробленого одного підходу, за допомогою якого громадськість може брати участь у формуванні антикорупційної політики. Але слід відмітити вагомий внесок громадських організацій в розбудову антикорупційної інфраструктури, зокрема участь при створенні антикорупційних органів, де яскравим прикладом може слугувати Національне антикорупційне бюро. Важливо зауважити, що, на жаль, нормативне-правове забезпечення боротьби з корупцією в Україні налаштовано в більшій мірі на зменшенні її кількості, однак не на попередженні її виникнення.

Однак, важливо пам'ятати, що будь-яка політика має включати в себе культурну складову, а саме встановлені норми та традиції [28]. Наше дослідження показало, що насправді громадські організації приділяють цій сфері дуже мало уваги. Необхідно зазначити, що Проект Закону України «Про Антикорупційну стратегію на 2018-2020 роки» одним з важливих пунктів визначає: «формування в суспільстві атмосфери нетерпимості до проявів корупції» [55], однак для реалізації цього положення необхідне залучення громадськості. Таким чином, відповідно до формули «культура+відповідальність», яку ми розглянули раніше, де культурна складова підкріплюється законом, експерти пропонують, об'єднавши сили різних громадських антикорупційних організацій:

- розробити окрему програму формування антикорупційної культури українського суспільства в коаліції громадських організацій, яка буде

включати комплексний підхід до вивчення проблеми та її рішення. Яскравим прикладом може слугувати Громадська спілка «Реанімаційний Паке́т Рефо́рм», які об'єдналися з метою вироблення консолідованої стратегії щодо необхідних для країни реформ. На нашу думку, формування антикорупційної культури українського суспільства повинно займати пріоритетну позицію [18];

- при здійсненні просвітницької діяльності, варто акцентувати увагу на інформуванні громадян про причини та наслідки корупції, які безпосередньо зачіпають пересічного громадянина. У суспільстві повинно панувати розуміння неприйняття корупції як повсякденного явища. Вище ми описували феномен, який пояснює пасивність громадян, адже вони не відчують особистої відповідальності та не обізнані про наслідки корупції. Вчені неодноразово підтверджували думку про те, що більшість громадян лояльно ставляться до корупції саме через незнання її небезпеки. Група авторів колективної монографії наводять перелік розповсюджених наслідків, до яких призводить корупція:

- ★ блокування ефективної роботи державних органів, що може проявлятися в призначенні на посаду потрібних людей, які не відрізняються необхідною компетенцією;
- ★ псування інвестиційного клімату, приватний бізнес прагне отримання швидкого прибутку. За таких умов відсутня довгострокове інвестування;
- ★ подорожчання управлінського апарату, саме платники податків будуть змушені платити за послуги у кілька разів більше;
- ★ нівелювання стимулів для чесної роботи. Знаходиться все менше людей, які готові протистояти системі, тому краще підкоряються їй;

- ★ корупція створює пряму загрозу прямій демократії, оскільки у населення зникають стимули до участі у виборах;
- ★ знижує ступінь розвитку національної економіки країни. Корупція породжує нерівність між чесними підприємцями та корумпованими, що повністю підриває конкуренцію на ринку, до прикладу автори наводять дослідження, яке показало, що корупція збільшує ціну товарів та послуг до 50% [20].
- запровадження в кожній громадській антикорупційній організації інформаційно-просвітницької діяльності. Зокрема залучати громадян до своїх кампаній на волонтерських засадах, а не лише фінансовим шляхом. Прикладом може слугувати громадська організація «Антикорупційний штаб», яка до кожного проекту набирає охочих волонтерів [29];
- окремо при просвітницькій діяльності варто звернути увагу на формування позитивного ставлення населення до викривачів корупції. На жаль, існує досить велика кількість прикладів нападів на антикорупційних активістів. Зокрема досить відомий випадок смерті активістки Каті Гандзюк в 2018 році [5], яка постраждала від облиття сірчастою кислотою. З більш останніх прикладів - напад на Олександра Лемєнова, який займався контролем витрат публічних коштів та був одним з ключових експертів Антикорупційної групи Реанімаційного пакету реформ [16];
- запровадити систематичну звітність для населення. Не дивлячись на те, що щорічна звітність увійшла в практику для громадських організацій. Однак, зазвичай звіти подаються для міжнародних донорів, а не для підзвітності населенню. Таким чином, варто враховувати думку громадян та публічно звітувати про свою діяльність.

Деякі експерти пропонують проводити просвітницьку діяльність також для працівників державних органів. Зокрема пропонується «організувати ознайомлення працівників з нормативно-правовими актами у сфері запобігання та протидії корупції, для формування у державних службовців негативного ставлення та нульової толерантності до корупції [74]».

Таким чином, вважаємо, що антикорупційним організаціям варто приділяти більше увагу до правової освіти громадян, формування неприйняттого ставлення до цього негативного явища, що значно може покращити процес боротьби з корупцією.

Висновки

У дипломній роботі вирішено наукове питання, що полягає в дослідженні діяльності громадських антикорупційних організацій, а саме, формування останніми антикорупційної культури українського суспільства.

Результатом дослідження став ряд висновків, які спрямовані на досягнення поставленої мети та вирішення завдання роботи:

1. При виконанні завдання: «Розглянути підходи до визначення поняття «громадянське суспільство», ми прийшли до висновку, що громадянське суспільство є повноцінним суб'єктом політичного процесу. Наше дослідження показало, що до Революції Гідності громадянське суспільство існувало у вигляді симулякра - уявного утворення, діяльність якого не мала особливого впливу на суспільне життя [8]. Однак Майдан 2014 року став своєрідною відправною точкою для активізації небайдужих громадян, які готові відстоювати свої права. Яскравим прикладом може слугувати коаліція громадських організацій та експертів - «Реанімаційний пакт реформ», що стала прецедентом ефективної участі громадськості у формуванні антикорупційної політики [18]. У процесі дослідження було виявлено велику кількість визначень з різних нормативно-правових підходів, що засвідчують про багатогранність поняття «громадськості». Не дивлячись на те, що довгий час тривають дискусії, єдиного підходу не знайдено. Більшість сучасних дослідників погоджується з думкою, що громадськість в першу чергу - це активна група суспільства, яка прагне задоволення своїх прав та свобод у межах дозволених законом.
2. Відповідно до функцій та прав, які покладені в роботу громадських організацій можна стверджувати, що останні є повноцінним суб'єктом запобігання корупції. Тим не менше, у законодавстві серед переліку суб'єктів запобігання корупційних злочинів громадські

організації відсутні. Зокрема там йде мова про «органи прокуратури, Національної поліції, Національне антикорупційне бюро України, Національне агентство з питань запобігання корупції», але жодної згадки про громадські організації [54]. Брати участь у діяльності щодо запобігання корупції можуть, як окремі громадяни, так і громадські об'єднання [54]. Однак, наше дослідження показало, що поодинокі активність найчастіше є винятком з правил. Зазвичай для досягнення результату громадяни поєднують свої зусилля. Саме тому, на нашу думку громадськість варто розуміти саме як стійке об'єднання громадян. Встановлено, що залучення громадськості до боротьби з корупцією є однією з пріоритетних побажань міжнародних експертів. Варто звернути увагу на «Конвенцію Об'єднаних Націй щодо протидії корупції [30]» та рекомендації, наданих Україні Групою держав проти корупції (GRECO), Організацією економічної співпраці та розвитку (ОЕСР) та експертами ЄС [55], які свідчать про те, що міжнародна спільноті надає велике значення громадськості у боротьби з цим негативним явищем. Усі наведені вище аргументи, свідчать про те, що громадськість варто сприймати як повноцінного суб'єкта боротьби з корупційними злочинами.

3. Тема корупції є однією з найактуальніших проблем сучасного суспільства, яка впливає на економічне, політичне, соціальне життя та є великою загрозою прогресивного розвитку суспільства загалом. При вирішенні завдання: «Описати підходи до визначення поняття «політична корупція» було досліджено, що питання корупції постає не лише на локальному, але й міжнародному рівні. На жаль, ще жодній державі ще не вдалось побороти її повністю, однак деякі досягли значних результатів. Україна за рейтингом Індексу сприйняття корупції (Corruption Perceptions Index, CPI), який вираховує міжнародна організація Transparency International

отримала 30 балів зі 100 можливих в 2019 році. Констатовано велику кількість підходів до визначення корупції. Однак, усім дефініціям поняття політичної корупції притаманне спільне розуміння того, що державний посадовець зловживає своєю посадою для особистих цілей, матеріальної або іншого роду винагороди, порушує норми державної установи та відповідно порушує права виборців. Згідно з типологізацією політичної корупції М. Джонстонаї [84] в Україні наявна саме корупція кризового типу, однію з ключових причин якої є позбавлення правової культури суспільства. Розуміння особливостей корупції необхідне для розробки ефективних засобів протидії корупційним злочинам.

4. Викладене нами дає можливість зробити висновки, що на шляху протидії корупції варто враховувати культурну складову, без якої інші заходи можуть бути неефективним. Встановлено, що сучасні дослідження підтверджують той факт, що «корупція є наслідком кризи саме правової культури населення [15]». Таким чином, силове насадження та встановлення правових інститутів не можуть довести свою ефективність без відповідної реакції з боку суспільства. Ситуацію в Україні можна описати, як наявність подвійних моральних стандартів, що сприяють розповсюдженню корупції в Україні. Проаналізовано, що офіційно корупція декларується, як негативне явище, яке руйнує суспільство, але на практиці особливо на низьких рівнях корупція абсолютно допустима та невід'ємна частина життя пересічного українця [39]. Таким чином, обґрунтовано, що формування антикорупційної культури має бути пріоритетним, під останнім варто розуміти: «особисті якості особистості, що передбачають знання про згубність корупції для добробуту і безпеки суспільства; який не просто не бажає миритися з проявами корупції, а прагне до усунення цього явища [68].» Потрібно концентрувати

увагу не лише на боротьбі вже наявної корупції, що досить важливо, але й на створенні умов, за яких це явище не може виникати. Саме тому протидія корупції має здійснюватися за формулою «культура+відповідальність [35]».

5. Для дослідження ключових сфер роботи громадських антикорупційних організацій, нами було організовано анонімне опитування співробітників громадських організацій. Згідно з даними дослідження було встановлено, що більшість громадськість організацій визначили викривальну діяльність як один з базових напрямів своєї роботи - 68,4%. Виявлено, що в першу чергу громадські організації прикладають власні зусилля для сприяння прозорості функціонування державних організацій, відповідно концентрують свою роботу на здійсненні громадського контролю. Також було встановлено, що громадські організації намагаються налагоджувати комунікацію з населенням шляхом поширення інформації про позитивні приклади боротьби з корупцією та активне введення соціальних мереж, де повідомляють про свою діяльність загалом. Окремо респонденти зазначали, що їх Організації відкриті до фінансових пожертв громадян.
6. При вирішенні завдання: «Проаналізувати діяльність громадських антикорупційних організацій у сфері формування антикорупційної культури українського суспільства» було з'ясовано, що лише 31,6% антикорупційних організацій займаються громадянською просвітою та формуванням антикорупційної культури українського суспільства. Однак, відношення населення до цього негативного явища може суттєво покращити боротьбу з ним [74]. Натомість проведений нами аналіз показав, що громадські організації не ставлять собі за ціль формування антикорупційної культури та співпраці з громадянами. Більша половина респондентів, згідно з даними нашого опитування,

вказували, що не спеціалізуються на цій сфері та не рахують її пріоритетною. І лише 31,6 % повідомили, що займаються громадянською просвітою та формуванням антикорупційної культури українського суспільства. Натомість більша половина респондентів визначили вагомою перешкодою у боротьбі з корупцією саме - відсутність сформованої правової культури населення. Відповідно, ми приходимо до висновку, що громадські організації розуміють важливість формування антикорупційної культури українського суспільства, однак досить мало вкладають власних ресурсів в поступовий розвиток антикорупційної культури та не орієнтуються на довгострокові результати.

7. Виявлено, що боротьба з корупцією потребує комплексного підходу, який буде включати в себе формування правового соціального світогляду населення. Таким чином, практична значущість нашого дослідження полягає в написанні рекомендацій громадським організаціям щодо можливих шляхів формування антикорупційної культури суспільства. Серед ключових порад варто відзначити: розробку окремої програми формування антикорупційної культури українського суспільства в коаліції громадських організацій; запровадження в кожній громадській антикорупційній організації інформаційно-просвітницьку діяльність; запровадити систематичну звітність для населення.

Таким чином, на підставі зробленого нами дослідження можна стверджувати, що завдання вирішені в повному обсязі, мета - «розкрити роль громадських антикорупційних організацій у формуванні антикорупційної культури українського суспільства» досягнута.

Список використаної літератури

1. Аванесов Г. А. Криминология и социальная профилактика: навч. посіб. Москва: Акад. МВД ССРСР, 1980. С. 436.
2. Алексеева Ю.С. Формирование Антикоррупционной культуры у студентов. *Современные проблемы науки и образования*. 2015. № 1 (часть 1). С. 378.
3. Альтернативою Майданам мають ставати демократичні процеси і розвинене громадянське суспільство – експертне обговорення. *Фонд Демократичні ініціативи імені Ілька Кучеріва* : веб-сайт. URL: <https://dif.org.ua/article/alternativoyu-maydanam-mayut-stavati-demokratichni-protsesi-i-rozvinene-gromadyanske-suspilstvo-ekspertne-obgovorennya>
4. Андронов А. А., Леонтович Е. А., Гордон И. М., Майер А. Г. Теория бифуркаций динамических систем на плоскости. Наука. 1967. 488 с.
5. Безкарність вбиває. Ким була Катя і за що боролась Катя Гандзюк. *Українська правда*. : веб-сайт. URL: <https://www.pravda.com.ua/articles/2018/11/4/7197219/>
6. Білецький А.В. Участь громадськості у запобіганні корупційним злочинам в Україні. : дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08 / Харків. Нац. Юрид. ун-т імені Ярослава Мудрого, 2018. 228 с.
7. Бусол О.Ю. Протидія корупційній злочинності в Україні у сучасний період: монографія. Київ : Ін Юре, 2014. 564 с.
8. В. В. Кривошеїн. Вплив “Революції гідності” на політичну та правову культуру українського суспільства. *Вісник Національного університету “Юридична академія України імені Ярослава Мудрого”*. Серія: Політологія. 2016. №2. URL: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?I21DBN=LINK&P21DBN=UJRN&Z21ID=&S21REF=10&S21CNR=20&S21STN=1&S21FMT=ASP_meta&C21COM=S&2_S21P03=FILE=&2_S21STR=vnuuaup_2016_2_5
9. Великий тлумачний словник сучасної української мови / за ред. В.Т. Бусел. Київ: Перун, 2003. 1440 с
10. Відкритий реєстр національних публічних діячів України. *PEP* : веб-сайт. URL: <https://pep.org.ua/uk/>

11. Віталій Шабунін щодо законопроекту про незаконне збагачення: "Він заблокований людьми Коломойського". *Youtube Radio HB* : веб-сайт. URL:https://www.youtube.com/watch?v=sRJM_uo0Hd0
12. Возний С. О. Феномен громадянської активності та його вплив на дієздатність місцевих громад. *Актуальні проблеми державного управління*. 2016. С. 1-6.
13. Глушко Є. В. Проблеми розуміння категорії “громадськість” у контексті протидії корупції. *Науковий Вісник Міжнародного гуманітарного університету. Сер. Юриспруденція*. 2014. Вип. 10. С. 113-115.
14. Гомонюк О. М. Основні підходи до визначення поняття “культура». Хмельницький: «Планер», 2005. – 241 с.
15. Гонтар З. Г. Полюга Р. Л. Корупція як наслідок кризи правової культури населення. *Часопис Національного університету «Острозька академія». Сер. «Право»*. 2018. № 1(17). С. 1-13. <https://lj.oa.edu.ua/articles/2018/n1/18hzhpkn.pdf>
16. ГПУ: поліція встановила підозрюваних у нападі на Лемєнова. *Радіо Свобода*. : веб-сайт. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/news-politsia-vstanovyla-naradnykiv-na-lemenova/30302899.html>
17. Громадська думка: підсумки 2013 року. *Фонд «Демократичні ініціативи імені Ілька Кучеріва»*: веб-сайт. URL: <https://dif.org.ua/article/gromadska-dumka-pidsumki-2013-roku>
18. Громадська спілка “Коаліція Реанімаційний Пакет Реформ”. *Реанімаційний пакет реформ*. : веб-сайт. URL: <https://rpr.org.ua/about-us/>
19. Дерєга В.В. Політична корупція: визначення та особливості. *Наукові праці. Том 110*. 2009 р. Випуск 97. URL: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?I21DBN=LINK&P21DBN=UJRN&Z21ID=&S21REF=10&S21CNR=20&S21STN=1&S21FMT=ASP_meta&C21COM=S&2_S21P03=FILE=&2_S21STR=Npchdupol_2009_110_97_1_5
20. Державна антикорупційна політика і запобігання та протидія корупції на публічній службі в органах державної влади і органах місцевого самоврядування: монографія / В.В.Василевич та ін. Київ: Видавництво Ліра–К, НАДУ, 2016. 524 с. С. 52.

21. Жан-Жак Руссо. Про суспільну угоду, або принципи політичного права. Київ. 2001. 349 с.
22. З корупцією можна боротися, бо корупція завжди має прізвище. *UKR.AW* : веб-сайт. URL: <https://ukr.aw>
23. Звіт про діяльність ГО “Всеукраїнське об’єднання “АВТОМАЙДАН” 2014-2016. *Автомайдан* : веб-сайт. URL: https://issuu.com/automaiddan/docs/_____to_print
24. Звіти організації. *Антикорупційний штаб*: веб-сайт. URL: <https://shtab.net/pages/view/zviti-organizaciji>
25. Инглхарт Р. Постмодерн: меняющиеся ценности и изменяющиеся общества. *Полис. Политические исследования*. 1997. №4. С. 6
26. Індекс сприйняття корупції -2013. *Transparency international Ukraine*: веб-сайт. URL: <https://ti-ukraine.org/research/indeks-koruptsiji-cpi-2013/>
27. Індекс сприйняття корупції -2019. *Transparency international Ukraine* : веб-сайт. URL: <https://ti-ukraine.org/research/indeks-spryjnyattya-koruptsiyi-2019/>
28. Каменський Д.В. Корупція та ринкова економіка: небезпечна комбінація. Кримінально-правові та кримінологічні засади протидії корупції: зб. тез доп. Харків. МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ; Кримінол. асоц. України, 2017. 228 с.
29. Карта ремонтів. *Антикорупційний штаб*. : веб-сайт. URL: <https://shtab.net>
30. Конвенція Організації Об’єднаних Націй проти корупції: Ратифікація від 18. 10. 2006 р. № 49. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_c16
31. Конституція України: станом на 01. 01. 2020 р. Верховна Рада України. Київ: Право. Стаття 38.
32. Конституція України: станом на 1 січня 2006 р. Верховна Рада України. Київ: Право. Стаття 5.
33. Контроль публічних закупівель. *Transparency international Ukraine* : веб-сайт. URL: <https://ti-ukraine.org/project/dozorro/>
34. Косінов С.А. Контроль у демократичній державі : монографія. Харків: Право, 2015. 360 с.
35. Костенко О. М. Корупція кризового типу: поняття і шляхи протидії. *Боротьба з організованою злочинністю і корупцією (теорія і практика)*. 2008. Вип. 18. С. 136-141.

36. Кохан Г. Політична корупція як наслідок конфлікту між державою та суспільством. *ІПіЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України. Наукові записки*. Вип. 42. С. 173-181.
37. Кохан Г. Явище політичної корупції теоретико-методологічний аналіз: монографія. Київ: НІСД, 2013. 232 с.
38. Марчук А., Нестеренко О. Оцінка виконання антикорупційної стратегії: досягнення та проблеми. *Міждисциплінарний науково-освітній центр протидії корупції Києво-Могилянської Академії «ACREC»* 2017. С. 5-34.
39. Невмержицький Є. В. Корупція як соціально-політичний феномен : автореф. дис. ... д-ра політ. наук : спец. 23.00.02/ Київ. "Політичні інститути та процеси», 2009. 34 с.
40. Нестерович В. Ф. Роль громадськості у формуванні та реалізації державної антикорупційної політики в Україні. *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка*. 2016. Вип. 3. С. 5-13. URL: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?I21DBN=LINK&P21DBN=UJRN&Z21ID=&S21REF=10&S21CNR=20&S21STN=1&S21FMT=ASP_meta&C21COM=S&2_S21P03=FILA=&2_S21STR=Vlduvs_2016_3_3
41. Нотатки з Давос 2020. *Facebook*: веб-сайт. URL: <https://www.facebook.com/photo.php?fbid=10157972671619188&set=a.144557594187&type=3&theater>
42. О. Бардін. Волонтери: Політична енциклопедія / за ред. Ю. Левенець (голова), Ю. Шаповал (заст. голови) та ін. : Парламентське видавництво, 2011. с.119
43. Оцінка проблематики корупції в громадській думці. *Фонд демократичні ініціативи імені Ілька Кучерява* : веб-сайт. URL: <https://dif.org.ua/article/otsinka-problematiki-koruptsii-v-gromads>
44. Питання про індекс сприйняття корупції Transparency international. *Transparency international Ukraine* : веб-сайт. URL: https://ti-ukraine.org/news/5-pytan-pro-indeks-spryjnyattya-koruptsiyi-transparency-international/?fbclid=IwAR3UmbogWzR1MPFsHUxQEmXOWEZYII8EofkAYCH8kSXMPiGgmXHvr_31oY8
45. Повернення корупційних активів. *Transparency international Ukraine* : веб-сайт. URL: https://tiukraine.org/project/povernennya_korupziynyh_aktiviv/

46. Покарай депутата – зріж йому рейтинг. *Серпом по рейтингу* : веб-сайт. URL: <https://www.serpom.org.ua>
47. Політова А. С. Поняття корупції: проблеми визначення. *Порівняльно-аналітичне право*. 2013. №3. С. 271- 273.
48. Поняття корупції та її прояви через призму адміністративного корупційного правопорушення. *Національна Академія внутрішніх справ*: веб-сайт. URL: http://elar.naiu.kiev.ua/jspui/bitstream/123456789/11742/1/zbir1-14-reform-zakonod_p046-049.pdf
49. Поняття, види та форми корупції. *Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка*: веб-сайт. URL: <http://kpnpu.edu.ua/wp-content/uploads/2015/05/zapobigannya-ta-viyavlennya-koruptsiyi.pdf>
50. Правові засади протидії корупції в системі публічної служби : монографія / В. М. Гаращук та ін. Харків: Серія «Наукові доповіді». Вип. 22. 2017. 240 с. С. 94
51. Правосуддя повинно не просто вершитися: має бути наочно і безсумнівно видно, що воно здійснюється. *Democracy Justice Reforms* : веб-сайт. URL: <https://dejure.foundation/about#manifest>
52. Про боротьбу з корупцією: Закон України від 05. 10. 1995. №34. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/356/95-вр>
53. Про громадські об'єднання : Закон України від 22. 06. 2012 р. №22. Відомості Верховної Ради України. 2013 р.
54. Про запобігання корупції: Закон України від 19. 04. 2020 р. №49. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1700-18>
55. Про засади державної антикорупційної політики в Україні (Антикорупційна стратегія) на 2014-2017 роки: Закон України від 14 жовтня 2014 року. № 1699-VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1699-18>
56. Про нас. *Антикорупційний штаб*: веб-сайт. URL: <https://shtab.net/pages/view/pro-nas>
57. Про ACREC. *Anti-Corruption Research & education centre* : веб-сайт. URL: <https://acrec.org.ua/about/>
58. Прозорі міста. *Transparency international Ukraine* : веб-сайт. URL: <https://ti-ukraine.org/project/prozorist-mist/>
59. Річний звіт 2019. *Transparency international Ukraine* : веб-сайт. URL: <https://ti-ukraine.org/wp-content/uploads/2020/04/Richnyj-zvit-2019.pdf>

60. Річний звіт. *Democracy Justice Reforms* : веб-сайт. URL: https://drive.google.com/file/d/1KFv2PEuJKc-MZ3ti6j5JAYEAmIWacg_6/view
61. Рябченко В.В. Державна політика у сфері протидії корупційним правопорушенням. Аеро-2012. Повітряне і космічне право: [Матеріали II Міжнародної наукової конференції «Становлення держави в умовах глобалізації: теоретичний та практичний аспект», Київ, Національний авіаційний університет, 24 лютого 2012 року]. Ніжин. 2012. С. 153-154.
62. Скрипнюк О. В. Громадянське суспільство і демократія: проблема взаємозалежності розвитку. *Наукові записки. НаУКМА. Політичні науки*. 2000 р. Том 18. С. 37-45.
63. Статки СБУшників: у реєстрі НАЗК з'явилася декларація ексголови Служби Грицака. *Центр протидії корупції PEP* : веб-сайт. URL: <https://antac.org.ua/news/statky-sbushnykiv-v-reiestri-nazk-z-iavylyasia-deklaratsiia-eksholovy-sluzhby-hrytsaka/>
64. Стельмащук Л. С. Формування антикорупційної культури державних службовців як спосіб протидії корупції. *Науковий вісник Академії муніципального управління. Сер. Управління*. 2014. Вип.1. С. 339-347.
65. Судова реформа: громадські організації пропонують план дій. *Transparency international Ukraine* : веб-сайт. URL: <https://ti-ukraine.org/about/#history>
66. Сурмін Ю. Концептуальні основи створення системи взаємодії органів державної влади із суб'єктами громадянського суспільства в контексті інтеграційних процесів. *Євроатлантикінформ*. 2006. № 2 (8). С. 29-35.
67. Сучасні інформаційні технології та інноваційні методики навчання у підготовці фахівців: методологія, теорія, досвід, проблеми: зб. наук. пр. Вип.8. Зязюн І.А. (голова) та ін. Київ-Вінниця: ООО «Планер», 2005. 547 с.
68. Сущность понятия антикоррупционная культура и ее функции. *Современные проблемы науки и образования* : веб-сайт. URL: <http://www.science-education.ru/ru/article/view?id=9329>
69. Топ-100 успішних жінок України. *Журнал НВ* : веб-сайт. URL: <https://magazine.nv.ua/ukr/journal/3453-journal-no-08/top-100-uspishnikh-zhinok-ukrajini.html>

70. Трансперенсі Інтернешнл Україна. *Transparency international Ukraine* : веб-сайт. URL: <https://ti-ukraine.org/about/#history>
71. Україна стала сороковим членом групи держав Ради Європи проти корупції (Греко). *Міністерство юстиції*: веб-сайт. URL: <https://minjust.gov.ua/news/ministry/ukraina-stala-sorokovim-chlenom-grupi-derjav-radi-evropi-proti-koruptsii-greko-6134>
72. Українське волонтерство – явище унікальне. Йому завдячуємо суверенітетом. *Укрінформ*: веб-сайт. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-society/2324579-ukrainske-volonterstvo-avise-unikalne-jomu-zavdacuemo-suverenitetom.html>
73. Українці залучені до громадської діяльності, але уникають активної участі. *Фонд демократичні ініціативи імені Ілька Кучерява* : веб-сайт. URL: <https://dif.org.ua/article/ukraintsi-zalucheni-do-gromadskoi-diyalnosti-ale-unikayut-aktivnoi-uchasti>
74. Формування негативного ставлення до корупції: виклики та перспективи. *Головне управління Пенсійного фонду України в м. Києві* : веб-сайт. URL : <https://www.pfu.gov.ua/kv/154696-formuvannya-negatyvnogo-stavlennya-do-koruptsiyi-vyklyky-ta-perspektyvy/>
75. Хайек Ф. А. Общество свободных: Лондон: Overseas Publications Interchange Ltd London, 1990. 71 с.
76. Цивільна конвенція про боротьбу з корупцією. Ратифікація від 16. 03. 2005 року. № 16. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_102
77. Чверть українців вважають хабар нормою життя. *Укрінформ* : веб-сайт. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-society/2773223-cvert-ukrainciv-vvazaut-habar-normou-zitta.html>
78. Чи стала Революція гідності рушієм розвитку громадянського суспільства – експертне опитування. *Фонд Демократичні ініціативи імені Ілька Кучеріва* : веб-сайт. URL: <https://dif.org.ua/article/alternativoyu-maydanam-mayut-stavati-demokraticzni-protsesi-i-rozvinene-gromadyanske-suspilstvo-ekspertne-obgovorennya>
79. Щорічні втрати України від корупції оцінили в два бюджети Нацполіції. *Укрінформ* : веб-сайт. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-society/2596252-soricni-vtrati-ukraini-vid-koruptcii-ocinili-v-dva-budzeti-nacpolicii.html>
80. Юридична енциклопедія / за ред. Ю. С. Шемшученко. Київ : Вид. “Українська енциклопедія” імені М. П. Бажана, 1998. 672 с.

81. Ямалнеев И.М. Вопросы противодействия коррупции : навч. посіб. Казан: Казанский гос. энерг. ун-т, 2010. 56 с.
82. Global Social Mobility Index 2020: why economies benefit from fixing inequality. *World Economic Forum* : веб-сайт. URL: <https://www.weforum.org/reports/global-social-mobility-index-2020-why-economies-benefit-from-fixing-inequality>
83. Huntington S. Corruption and Modernization: Politacal Corruption: Concepts and Context. New Jersey, New Brunswick: Transacrion Publishers, 2002. P. 253-263.
84. Michael Johnston. The Political Consequences of Corruption. *Political Science. Comparative Politics*. City University of New York, 1986. С. 459-477.
85. Nye J. Corruption and political development: a cost'benefit analysis. *American Political Science*. 1967. P. 417-427.
86. World Economic and Financial Surveys. *International Money Fund*: веб-сайт. URL: <https://www.imf.org/external/pubs/ft/weo/2019/02/weodata/index.aspx>

АНОТАЦІЯ

Дипломної роботи

Тема «РОЛЬ ГРОМАДСЬКИХ АНТИКОРУПЦІЙНИХ ОРГАНІЗАЦІЙ У ФОРМУВАННІ АНТИКОРУПЦІЙНОЇ КУЛЬТУРИ УКРАЇНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА»

Студентка 4-го року навчання

Якобчук Анастасія Володимирівна

052 Спеціальності Політологія

Факультет Соціальних наук та соціальних технологій

Науковий керівник М. В. Чабанна, доцент кафедри політології, кандидат політичних наук, доцент

Рецензент С. О. Кисельов, кандидат філософських наук, доцент.

Захищена “ ____ ” _____ 200_ р.

Дипломна робота присвячена визначенню ролі громадськості у формуванні антикорупційної культури українського суспільства та розробці рекомендацій стосовно заходів формування антикорупційної культури.

При дослідженні було проаналізовано розвиток громадянського суспільства після Революції Гідності. Розглянуто функції та права, які покладені в роботу громадських антикорупційних організацій та визначено останні повноцінним суб'єктом запобігання корупційним злочинам. Проаналізовано різні підходи до визначення поняття “корупції”, досліджено її різновиди та загрози розвитку суспільства загалом. Було з'ясовано роль антикорупційних громадських організацій у формуванні антикорупційної культури українського суспільства. Встановлено, що громадські організації намагаються налагоджувати комунікацію з населенням. Однак недостатньо приділяють уваги правосвідомості громадян. Вивчено, що відношення населення до корупції може суттєво покращити боротьбу з ним. Надано рекомендації щодо підвищення

ефективності участі громадськості у боротьбі з корупцією, зокрема через формування антикорупційної культури українського суспільства.

Додаток А

Зразок опитувальника для працівників громадських антикорупційних організацій, яке проводилось анонімно.

Участь громадськості у запобіганні корупції в Україні

Опитування громадських організацій щодо аналізу участі громадськості у запобіганні корупції в Україні. Будь-ласка, уважно прочитайте запитання і варіанти відповідей на них. Опитування проводиться анонімно. Наперед вдячні за відповіді!

1.Ваша стать:

чоловіча/ жіноча

2. Вік: 18-29 років, 30-44 роки, 45- 59 років 60 років і старші

3. Освіта:

- початкова

- неповна середня

- середня

- неповна вища

- вища

4. Якого типу Ваша громадська організація?

- міжнародна
- національна
- місцева

**5. Інтереси якої групи суспільства Ви представляєте?
(власний варіант)**

**6. Які заходи з протидії корупції у вашій організації є базовими? [6]
(назвіть до 5-ти Варіантів Відповідей)**

- “викривальна діяльність щодо окремих видів корупційних злочинів
- публічне оприлюднення інформації про рівень доходів і витрат чиновників
- незалежний громадський контроль за судовими рішеннями
- участь у роботі наглядових рад при міністерствах і відомствах
- участь у роботі дорадчих органів
- організація вуличних акцій
- моніторинг та аналіз інформації на предмет виявлення невідомих раніше фактів корупції
- формування антикорупційної культури населення
- громадянська освіта
- проведення громадських антикорупційних експертиз
- моніторинг державних закупівель
- залучення до реалізації міжнародних програм
- участь у реалізації державних цільових програм
- участь у парламентських слуханнях
- надання благодійної допомоги
- інше”

**7. Які заходи з протидії корупційних злочинів, на вашу думку, є найефективнішими в українській політичній системі?
(власний варіант)**

8. Які ключові перешкоди, на вашу думку, стоять на заваді антикорупційній діяльності вашої громадської організації? [6]

- “Відсутність бажання у влади залучати громадськість до участі у формуванні антикорупційної державної політики
- брак єдиної інформаційної платформи для співпраці між громадськими організаціями та органами влади
- відсутність достатнього фінансування організації
- недостатня законодавча захищеність викривачів корупції
- погрози з боку корупціонерів
- зневіра у спроможність правоохоронних та спеціалізованих органів притягнути винну особу до відповідальності
- пасивність з боку громадян

- відсутність сформованої антикорупційної культури в суспільстві
- недосконале законодавство, слабка імплементація міжнародних норм
- брак публічної інформації
- залежність від приватних інвесторів”

(власний варіант)

9. Яким чином Ваша Організація співпрацює з населенням щодо запобігання корупції? [6]

- “надає можливість повідомити/викрити факти корупції
- надає юридичний захист викривачам
- проводить консультування громадян щодо попередження корупції в суспільстві
- тренінги та семінари
- поширення інформації про позитивні приклади боротьби з корупцією
- враховує думку громадян щодо бажаної діяльності організації
- приймає пожертви громадян на антикорупційну діяльність організації
- усі вище перелічені
- інше (вказіть)” _____

10. Яким чином Організація планує співпрацювати з населенням у перспективі? [6] (назвіть до 5-ти Варіантів Відповідей)

- “підвищення підтримки з боку громадян (фінансової та моральної)
- збільшення кола громадян у заходах протидії корупції, що провадяться нашою організацією
- запровадження єдиного інформаційного центру для зв'язку з громадянами
- активне поширення інформації щодо діяльності нашої організації серед населення (через ЗМІ, телебачення, радіо)
- усі вище перелічені
- проведення освітніх заходів для громадян
- організація консультування щодо способів протидії корупції
- інше (вказіть)” _____

11. Як Організація враховує інтереси громади на території якої вона здійснює свою діяльність? [6]

- “проводяться зустрічі із представниками територіальної громади для з'ясування пріоритетних напрямків протидії корупції
- інтересивраховуються шляхом обробки та аналізу звернень громадян

- проводимо періодичне опитування населення
- мисамотійно обираємо на прями та політику проти дії корупції
- усі вище перелічені
- інше (вказіть)” _____

12. Чи є пріоритетним для вашої громадської організації формування антикорупційної культури суспільства? так/ні

13. Якщо так, то яким чином ваша організація долучається до формування високої антикорупційної правосвідомості?

Власний варіант

14. Якими джерелами інформації користується Організація для виявлення фактів корупції? [6]

- “повідомлення фізичних осіб-викривальників корупції
- самотійно проводимо розслідування
- використовуємо відкриті бази даних
- виявлення корупції не є нашим завданням
- усі вище перелічені
- інше (вказіть)” _____

15. Як правоохоронні та спеціалізовані органи РЕАЛІЗУЮТЬ зібрані Організацією матеріали щодо корупційних випадків? [6]

- “щодо виявлених фактів корупції відкриваються кримінальні провадження
- зібрані матеріали залишаються без розгляду
- зібрані матеріали лягають в основу винесення обвинувальних вироків по справі
- інше (вказіть)” _____

16. Вказіть джерела фінансування Організації [6]

- “гранти міжнародних організацій
- державне фінансування
- внески членів громадської організації
- приватні інвестори

- фінансування з боку політичних партій
- інше (вказіть)” _____